

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ATAMOVA LEYLA OQTAY QIZI

İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏLƏBƏLƏRƏ
MULTİKULTURALİZM DƏYƏRLƏRİNİN AŞILANMASI ÜSULLARI

**İxtisaslaşma: HSM- 060103 – Xarici dilin tədrisi metodikası və
metodologiyası (İngilis dili üzrə)**

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

f.f.d.Həşimova Dürrə Ərəstun qızı

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-5
I FƏSİL. MULTİKULTURALİZMİN TƏDQIQI TARİXİ.....	6-24
1.1. Multikulturalizmin anlayışı və mahiyyəti.....	6-16
1.2. Multikulturalizmin təbliği və yayılması.....	16-24
II FƏSİL. MULTİKULTURALİZMİN TƏDRİSDƏ ROLU VƏ	
TƏSİRİ.....	25-58
2.1. Multikulturalizmin tədrisdə rolu və ingilis dili dərslərində aşılınması	
yolları.....	25-40
2.2. Multikultural cəmiyyətdə tolerantlıq.....	40-52
2.3. Eksperimentin təşkili, aparılması və nəticələri	52-58
NƏTİCƏ.....	59-61
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	62-65

GİRİŞ

“Multikulturalizm” məfhumu və bu sahədə istifadə olunan bir çox anlayışlar müasir humanitar-siyasi dilimizdə ən çox işlənən neologizmlər, yeni yeni sözlər kimi özünü artıq təsdiq etmişdir. Multikulturalizm termini ilə yanaşı, onunla eyni və ya yaxın mənanı kəsb edən bir sıra sözlər vardır ki, onların da daha geniş fəlsəfi, etnik, sosial, mədəni məzmunlarına nəzər yetirəcəyik.

Latın sözü olan multikulturalizmin mənası çoxmədəniyyətlik sözü ilə eyniləşir, çünki dilimizə tərcümə etdikdə multi hissəciyi çox mənasını verməkdədir, birbaşa olaraq mürəkkəb birləşmələrin tərkib hissəsində rast gəlinir, eynitipli hərəkətlərin, davranışların, eləcə də predmetlərin çoxhədliliyi mənasında istifadə olunur. Terminin digər bir hissəsi olan kultura sözü isə ilk öncə oturaq həyat tərzini sürmək, məskunlaşmaq, torpaq becərmək, növbəti anlamlarda isə dil, etiket, iqtisadi inkişaf, təhsil, din, davranış, incəsənət, tərbiyə, elm, və s. kimi anlayışlarla eyni mənanı kəsb etməkdədir. İlk olaraq Qədim Roma tarixçisi, politoloqu və tədqiqatçısı olan Mark Porsiy Katonun (latıncası Marcus Porcius Cato) tərəfindən e.ə.160-cı ildə əkinçilik mövzusunda olan traktatda (lat. “De Aqri Cultura”) işlədilmişdir. [22, s.182]

Multikulturalizmin Azərbaycan və dünyada tutduğu yeri müəyyənləşdirdikdən sonra dissertasiyada xüsusi yer ingilis dili dərslərində multikulturalizmin aşılınması yollarına ayrılmışdır. Burada göstərilir ki, multikulturalizmin tətbiqi çərçivəsində öyrədilən dilin tələbələrdə səlis və dəqiq istifadə edilməsinə (fluency and accuracy), eyni zamanda fərqli mədəni şəxsiyyətlərə, sosial dəyərlərə, davranışlara sahib insanlarla dialoqa girilməsinə çalışılmalıdır. Bu dissertasiya işində ingilis dilinin tədrisində tələbələrə multikultural dəyərləri aşılarkən Mədəniyyətlərarası Kommunikativ Səriştənin (MKS) inkişafı yollarının tədqiqi, bu yolla müəllimlərin məqsədlərinə necə nail olduqları, mədəni fərqlər arasında ünsiyyət qurma qabiliyyətinin necə qiymətləndirilməsi mövzularına toxunulur.

Mövzunun aktuallığı. Ümumi şəkildə qəbul edilmiş əsas inkişaf konsepsiyalarına uyğun olaraq, bəşəri aləm, dünya sadədən mürəkkəbə, vəhşilikdən və barbarlıqdan sivilizasiyaya, cəhalətdən ziyalılığa və kamilliyə doğru çox

möhtəşəm bir tərəqqi, inkişaf yolu keçməyə nail olmuşdur. Qloballaşma və bununla bağlı dəyişikliklər, ölkələrin inteqrasiyası, siyasi, eləcə də mədəni, həmçinin iqtisadi baxımdan ölkələr arasında dostluq münasibətlərinin əsasının qoyulması və təkmilləşdirilməsi kimi işləri labüd etmişdir. Bu mənada müasir dövrün tələbini ödəmək məqsədilə təhsil ocaqlarında aparılan həm humanitar, həm texniki fənnlərin, o cümlədən ingilis dili dərslərində multikulturalizmin tələbələrə aşılması, tətbiqi və inkişaf etdirilməsi vacib məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Hazırki tələblərə uyğun şəkildə multikulturalizm və millətlərarası tolerantlıq ənənələrinin reallaşdırılması üçün müvafiq tapşırıqların tətbiqi zəruridir.

İngilis dilinin tədrisində tarix boyu istifadə edilmiş ənənəvi metodlar artıq dövrüyyədən çıxaraq yerini yeni Mədəniyyətlərarası Kommunikativ Yanaşma (MKY) metodlarına verməkdədir. Bunun səbəbi ənənəvi metodlardan istifadə zamanı ortaya çıxan çatışmazlıqlar, nitq fəaliyyəti bacarıqlarının (dinləmə, oxu, yazı və danışmaq) bir zaman kəsiyində eyni qaydada inkişaf etdirilməməsidir. Bu kimi çatışmazlıqlar ingilis dilinin tədrisində müəyyən çətinliklərin yaranmasına səbəb olur. İngilis dilinin tədrisində tələbələrə Mədəniyyətlərarası Kommunikativ Səriştənin (MKS) aşılmasını isə hal-hazırda müasir dərs prosesində yeni üsul, yeni metod və yanaşma adlandırma bilərik.

Tədqiqatın obyektı. Dissertasiya işinin əsas obyektı multikulturalizm prosesinin tədris sahəsində rolu və ingilis dili tədrisi zamanı multikulturalizmin düzgün şəkildə mənimsənilməsidir.

Tədqiqatın predmeti. İngilis dilinin tədrisində multikulturalizmin formalaşdırılması və tolerantlıq ənənələrinin əsas yanaşma kimi tətbiqi dissertasiya işinin predmeti kimi müəyyənleşmişdir.

Tədqiqatın məqsədi. Tələbələrdə multikulturalizmin yaradılması amillərini tədqiq etmək və onlarda hazırki tələbləri qarşılayan müvafiq tədris sisteminin qurulması dissertasiya işinin əsas məqsədidir. Başqa bir məqsəd kimi onu da qeyd etmək olar ki, ingilis dilində multikulturalizmin mənimsənilməsi üzrə vərdişlər, biliklər toplusu formalaşmalı, inkişaf etdirilməsi məqsədilə tələbələrə müvafiq tapşırıqlar seçilməlidir.

Tədqiqatın vəzifələri. Hədəf məqsədləri reallaşdırmaqdan ötrü qeyd edilən məsələlərlə bağlı digər sahələri də nəzərdən keçirmək labüddür. Bunun üçün isə qeyd olunan vəzifələri reallaşdırmağa cəhd etmişik:

1.İngilis dili dərslərində tələbələrə multikulturalizmin və tolerantlıq ənənələrinin inkişafı və mənimsənilməsi yollarını aşılamaq;

2.Ölkəmizdə multikulturalizm sahəsinin inkişaf yollarının araşdırılması və təhlili;

3.Tədris sahəsində multikulturalizmin rolu və inkişaf səciyyəsi;

4.Multikulturalizmin prinsipləri əsasında ingilis dili dərslərində eksperiment aparmaq və müvafiq olaraq onun nəticələrinin təhlilini həyata keçirmək.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ədəbiyyatların, mənbələrin tədqiqi zamanı ingilis dilinin tədrisində multikulturalizmin tətbiq edilməsi üsullarının araşdırılmasını nəzərdə tutur.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İngilis dili ilə multikulturalizm sahəsi arasındakı əlaqənin müəyyən edilməsi, əhəmiyyətinin ətraflı çatdırılması, eləcə də təcrübə şəraitində tətbiq edilməsi dissertasiya mövzusunun praktiki tərəfidir. Təqdim olunmuş işdəki tövsiyələr, təkliflər və fikirlərdən bəhrələnərək gələcəkdə yazılacaq tədqiqat işlərində istifadə olunması təklif olunur.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işinin tədqiqində nəzəri-təhlil, təsvir, müşahidə, eksperimental metodlardan istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu. Təqdim edilən dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. MULTİKULTURALİZMİN TƏDQIQI TARİXİ.

1.1. Multikulturalizm anlayışı və mahiyyəti.

Multikulturalizm — bir çox mədəniyyətlərin, bir çox fərqli etnik qrupların bir arada yaşadığı, məskunlaşdığı cəmiyyəti müəyyən edən ifadədir.

Multikulturalizm ümumiyyətlə etnik və mədəni fərqliliklərin bir-birinə inteqrasiyasına yönəlmiş bir siyasət kimi də başa düşülür. Onu qeyd etmək mütləqdir ki, multikulturalizm separatizmi, o cümlədən assimilyasiyanı inkar edir. Başqa sözlə, o, hər hansı bir ölkədə və ya bütövlükdə dünyada fərqli toplumlar və cəmiyyətləri təmsil edən insanlara xas mədəni fərqliliklərin saxlanması və inkişafına, eləcə də azsaylı millətlərin, dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiya olunmasına səbəb olmuşdur. Qeyd etmək mütləqdir ki, demokratik və humanist nəzəriyyə olaraq, multikulturalizm tolerantlığı elə əhatə edir ki, multikulturalizmsiz humanizm, vətənpərvərlik, insanlar arasında qarşılıqlı ünsiyyət, qarşılıqlı əlaqə, əməkdaşlıq, dostluq mümkün deyildir. [5, s.37]

Mövzumuzun bu hissəsində Multikulturalizmin Avropada və Azərbaycanda yəni, ölkəmizdə onun necə yayılmasından, inkişafından, əsasən isə tarixindən bəhs olunacaqdır.

XX əsrlərdə fərqli mədəniyyət nümunələrinin qiymətli olması və qorunması haqqında fikirlər, irəli sürülən ideyalar multikulturalizmə dair müzakirələrin aparılmağa başlandığının göstəricisidir. [8, s.47]

1980-ci illərdə liberal multikulturalizm məfhumuna çox ciddi şəkildə tənqidlər, mənfi düşüncələr tuşlandı. Məhz müstəqil, fərdi azadlığı ön plana çəkən liberalizmin mümkün səviyyədə olmaması fikri kommunitarianizmin qarşısındakı səddlərin götürülməsinə, yayılmasının sürətləndirilməsinə gətirib çıxarmışdı. Liberallardan fərqli olaraq kommunitarianlar fərdi, fərqli dəyərləri deyil, müəyyən kollektiv və ya qrupa məxsus dəyərləri, başqa sözlə, toplum dəyərlərini (community code) dəstəkləyirlər.

Kommunitarian multikulturalizmin dünyaca məşhur təmsilçilərindən olan Alasdair Makintayr, Çarlz Teylor və Maykl Uolzer, həmçinin bir çox başqa nümayəndələr düşünürdülər ki, liberalizm insan təbiətini düzgün şəkildə dəyərləndirmir, beləki, onların irəli sürdüyü fikrə görə liberalizmin insanı yalnızlaşmış biri kimi görməsi, cəmiyyətdən kənar tutması, toplumdan təcrid edilmiş bir fərd kimi görməsi səhv, absurd fikirdir. [12, s.49]

Xarici fəlsəfədə multikulturalizmin yaradıcısı kanadalı Çarlz Teylordur. Onun nəzəriyyəsinin əsas mahiyyəti “qəbuletmə siyasəti”ndən ibarətdir.

Multikulturalizm dünya mədəniyyətlərinin fərqlərini vurğulayır. Bəzən bu termin oxşar mənə ifadə edən digər sözlərlə qarışdırılır:

Multikultural (multicultural) - Oksford lüğəti bunu cəmiyyət daxilində bir neçə mədəni və ya etnik qrupa aid olan kimi tərif edir.

Beynəlmiləl (international) – Oksford lüğətində bu söz iki və ya daha çox millət arasında mövcud olan kimi göstərilir.

Polikulturalizm (polyculturalism) – dünyadakı bütün mədəniyyətlərin bir-birinə bağlı olması anlayışıdır. Beləliklə, onun tərəfdarları multikulturalizm konsepsiyasına qarşı çıxırlar.

Mədəniyyətlərarası (cross-cultural) - cəmiyyətdə bir mədəniyyət çox vaxt əsas sayılır və bütün digər mədəniyyətlər dominant mədəniyyətlə müqayisə edilir və ya ona qarşı qoyulur. (Məs. My cross-cultural study of Brazilians and Mexicans when they celebrate a birthday shows that Mexicans love to focus on cooking and sharing of the food, while Brazilians love the dancing, even grandmas are dancing the samba.)

Mədəniyyətlərarası (intercultural) - burada bütün digər mədəniyyətlərə hörmət təsvir edilir, mədəni normaların qarşılıqlı mübadiləsinə, inkişafına diqqət yetirilir. Hamı bir-birindən nəşə öyrənərək inkişaf edir. (Məs. As a Mexican, I may complain that there's not enough food, but I love the dancing and join the group.)

Kanadalı məşhur araşdırmaçı Çarlz Teylorun fikrinə görə, insanın şəxsiyyəti onun aid olduğu cəmiyyətin və ya toplumun tərkib hissəsi olaraq inkişaf edir. Teylor digər tədqiqatçı alim Jak Russonun irəli sürdüyü fikri dəstəkləyərək bildirmişdir ki,

insanların qarşılıqlı münasibətləri ikili söhbət formatındadır və bu da ictimai dialoqlar nəticəsində yaranır. Daha sonra isə multikulturalizm fərdlərin ayrı-ayrılıqda deyil, kollektiv hüquqların düzgün formalaşmasına, inkişafına yönəlməlidir. Bu cəhətdən Çarlz Teylor söylədiyi, əsaslandığı bu modeli multikulturalizmə aid edib ona - tanınma siyasəti, yəni başqa sözlə, recognition policy adını vermişdir. [9, s.85]

Teylor yaratdığı bu model ilə özünəməxsus mədəniyyətlərin müstəqil olaraq tanınmasını və siyasi müstəvidə qəbul olunmasını öz sözlərinə əlavə etmişdir. Onun fikrinə əsasən, multikulturalizm siyasəti hər bir fərdin özünə aid xüsusiyyətlərinin mövcudluğu, hər kəsin bir şəxsiyyət olması, insanlar arasında bərabər hüquqluluq və fərdlərin mənsub olduğu kollektivlərə hörmətlə yanaşılmasıdır.

Eyni nöqteyi-nəzərdən insanların öz fərdi müstəqillikləri ilə kifayətlənmələri istənməməlidir, bu, düzgün fikir deyildir. Ona görə ki, insanlar diskriminasiya ilə üzləşdikləri zaman etnik və dini toplumu təmsil edirlər.

Kommunitarianlar belə düşünürlər ki, insanların ayrı-ayrılıqda şəxsi hüquqlarının qorunması və insanların cəmiyyətin mədəni sferalarına məxsus olması çox vacib və önəmlidir. Bu səbəbdəndir ki, hər hansı bir şəxsi etnik-mədəni köklərindən ayrı təsəvvür etmək mümkünsüzdür. Bu anlamda liberalizmin təmsil etdiyi fərdiyyətçilik və etnik soy-kökə şübhə ilə yanaşma bütövlükdə qrupun məhv olmasıyla nəticələnə bilər. Bu da təbii olaraq, etnik-mədəni düşüncələrin fərqli anlamlar altında təzahür etməsinə səbəb olacaqdır. [15, s.78]

Bu məzmununda qeyd olunmalıdır ki, kollektiv hüquqlarda, qrup şəkilli cəmiyyətlərdə fərdiyyətçiliyə yer ayrılmaqla yanaşı, belə fərdlər toplum və ya qrupun məqsəd və vəzifələrinin təmsilçisi kimi qəbul edilir. Başqa sözlə desək, qrup və fərd müzakirələrində fərdiyyətçi konseptinin tərəfdarları hər bir fərdin müəyyən bir kollektiv və ya qrupdan öncə yarandığını, bunun əksi olaraq, kollektiv və ya qrupların birinci yarandığına inananlar isə şəxslərin müəyyən toplum içində yaranıb, var olub, inkişaf etməsini iddia edirlər. İrəli sürülən fikirlər öz növbəsində kommunitarian və liberal təmsilçilərinin qızgın müzakirə obyektinə çevrilmiş, mübahisə mövzusunun yaranmasına səbəb olmuşdur.

Kommunitarianlar belə düşünürlər ki, şəxslər toplumun müəyyən etdiyi çərçivəni keçdiyi zaman cəmiyyətdə qarışıqlıq yaranacaqdır. Həmçinin fərdlərdən öz müstəqilliklərini düşünmələrini tələb etmək də düzgün deyildir, bu, ehtiyacları qarşılamayacaqdır. Liberal demokratik yanaşma isə dünyagörüşünü, fərqliliyi, insan azadlığı və insan haqları hüduqları daxilində nəzərdən keçirir. [13, s.45] Bununla bağlı Vil Kimlika fikir bildirərək söyləmişdir ki, fərdi qane etməyin əsaslı yolu, ona məxsus mədəniyyəti başa düşmək və dəstəkləməkdir. Nəzəriyyəçi həmçinin öz fikrinə bu ifadələri də əlavə etmişdir: Kollektivin üzvləri içəridə hər bir şəxsin müstəqilliyini təmin edirsə, eləcə də istədiyi vaxt həmin kollektivin həyatından çıxma imkanı verirsə, bu məqsədə uyğun hesab olunmalıdır.“ [6, s.37]

Maykl Uolzer isə öz növbəsində irqçi və nifrət ehtiva etməsinə gətirib çıxaran tendensiyaların multikulturalizmlə eyni vəhdət daşımayacağını, yəni tolerant yanaşmanın mümkünsüz olduğunu bildirir. Tədqiqatçı bu nöqteyi-nəzərdən anti-demokratik hərəkəti dəstəkləməməyin multikulturalizmi də dəstəkləməmək mənası ilə eyni olmaması fikrini irəli sürür.

Ümumiyyətlə qeyd edilməlidir ki, multikulturalizm mövzusunda mədəniyyətlərin fərqli olduğuna dair mövzular kommunitarianlar və liberalların baxış tərzləri əsasında danışılır. [5,s.47] Bu anlamda multikulturalizm dəyərinə kommunitarianların irəli sürdükləri fikir hər bir mədəniyyətin fərqli dəyərlərə malik olması prinsipindən ibarətdir.

Keçən əsrdən, daha dəqiq desək, 60-cı illərdən başlayaraq Kanadada multikulturalizm siyasəti rəsmi şəkildə tətbiq olunmağa başladı. Bunun nəticəsində bu termin artıq bir sıra nəşrlərdə, yazılarda, kütləvi informasiya vasitələrində əks olunurdu.

SSRİ ölkələrində, həmçinin Azərbaycanda bu termin 90-cı illərin axırlarından bəri ümumi leksikonun elementinə çevrilmiş oldu.

XX əsrin 60-70-ci illərində artıq multikulturalizm termini Avropa və Şimali Amerika ölkələrində çağdaş, müasir etnik-siyasi münasibətlərin və bir çox siyasi proseslərin nəticəsində adi termin kimi istifadədən fəlsəfi-siyasi məzmunlu istifadəyə keçid etmişdir. Həmin müddət ərzində multikulturalizm hər hansı bir xalqın,

cəmiyyətin və s. naminə yalnız dini, irqi, etnik müxtəlifliklərin hazırki durumunu göstərən bir məfhum kimi istifadə olunmurdu. Bu termin insanların hər gün daha da inkişaf edəcək təhlükəsiz gələcəyinə arxalanmış, siyasi sferada ona dəstək olan inqilab kimi özünü göstərirdi. [18, s.73]

Multikulturalizmin dövlət səviyyəsində qəbulu 1971-ci ildə Kanadanın baş naziri Pyer Elliot Tryudonun 1968-1979 və 1980-1984-ci illərdə hakimiyyəti zamanına təsadüf edir. [62, s.103] Kanadada bu məfhumun rəsmi şəkildə qəbulu üçün 2 vacib xüsusiyyət irəli sürülmüş oldu. Həmin xüsusiyyətləri isə aşağıda nəzərdən keçirə bilərik:

1. multikultural, tolerant xüsusiyyətləri təmsil edən mədəni siyasət kimi özünü təsdiqlətdi;

2. polietnik tərkibli xalqın və dövlətin müstəqilliyini, davamlı olaraq gündəngünə dirçəlməyini planlaşdıran ideoloji zəmanəti təmsil etdi.

ABŞ-ın Yel universitetinin (ing.Yale University) məşhur professoru, politoloq 1950-ci il təvəllüdü S. Benhəbib 2002-ci illərdə yazdığı “Mədəniyyətin iddiaları”, başqa sözlə, “The Claims of Culture” adlı yeni kitabında multikulturalizm məfhumunu birbaşa əks etdirən dərin təhlillər aparmış və çox maraqlı nəticələr əldə etməyi bacarmışdı. Professor iddia edirdi ki, “multikulturalizm müasir mədəni siyasət kimi, mədəniyyətin müxtəlif formalarının, müxtəlif mənalarının legitimliyini açıq şəkildə göstərir və siyasi leksikonda ifadə olunan “assimilyasiya etmədən inteqrasiyaya cəlb etmək, qarşılıqlı şəkildə inkişaf etməyi bacarmaq” düsturunda ifadə olunmaqdadır. [15, s.78] Bunun mənası isə hər bir dövlətə xas, spesifik etnik, mədəni, milli və dini özəlliklərini, özünəməxsus xüsusi həyat tərzini tam özündə əks etdirmək, tam qoruyub saxlamaq hüququ olan fərqli mədəni və etnik, eləcə də konfessional qurumların birgəyaşayışı deməkdir.

Multikulturalizm cəmiyyətdəki mədəni müxtəliflikdir. Bununla yanaşı izolyasiya, assimilyasiya, aparteid anlayışları da mövcuddur:

- İzolyasiya, başqa sözlə, təcridolunma fərqli mədəniyyətlərin ölkəyə daxil olmasının, mədəni müxtəlifliyin formalaşmasının qarşısının alınması prinsipinə əsaslanır.

- Assimilyasiya milli azlıqların və ya ölkəyə yeni miqrasiya edən insanlara mənsub dəyərlərin yerli mədəniyyət tərəfindən mənimsənilməsini, beləliklə, yerli mədəniyyətin hakim mədəniyyətə çevrilməsini nəzərdə tutur.

- Aparteid ölkəyə artıq daxil olmuş mədəniyyətlərin assimilyasiyasına maneçilik törətmək məqsədilə müəyyən insan qruplarının təcridinə yönəlmiş bir hərəkətdir. (1948-1994)

Ümumiyyətlə bildiyimiz kimi multikulturalizm XX əsrdə həyata keçirilən etnik-mədəni siyasətin spesifik modelidir. Hər kəsə məlumdur ki, şübhəsiz, hər bir müasir dövlət, müasir respublika üçün mədəni siyasət modelinin seçilməsi son dərəcə vacib prosesdir. Çünki belə seçimdən ölkənin siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni inkişafı birbaşa olaraq asılıdır. Təbii ki, qeyri-adekvat olan mədəni siyasət və onun zorakı üsullarla reallaşdırılması bir sıra problemlərə, bir sıra fəlakətlərə, daha dəqiq desək real və potensial münaqişələrə gətirib çıxarır. [8, s.86]

Müasir postindustrial cəmiyyətdə isə hər hansı etnik-mədəni siyasəti, o cümlədən multikulturalizm siyasətini mükəmməl şəkildə reallaşdırmaq və hələ onu gündən-günə inkişaf etdirmək olduqca çətin və məsuliyyətli vəzifə olmuşdur. Onun reallaşdırılması son dərəcə mürəkkəb və təlatümlərlə dolu bir tarixi şəraitdə baş verməkdədir. Bu isə bir tərəfdən dövlətlər, xalqlar, millətlər və etnoslar arasında olan sərhədləri aradan qaldıran qloballaşma olmuşdur. [17, s.28] Digər tərəfdən isə hər hansı etnik-siyasi inteqrasiyaya var gücü ilə tab və müqavimət göstərən submədəniyyətlər, savadsızlıqdan, “cahillikdən” və dini cəhalət nəticəsində yaranan stereotiplər olan ksenofobiya, intolerantlıq, dini fanatizm, ekstremizm və.s. kimi mövcud situasiyaları daha da idarəolunmaz etmək iqtidarına malikdir. Bununla belə, müasir, müstəqil, sivil birgəyaşayış qaydalarını bərqərar etmək, mədəni plüralizmi qanuni çərçivəyə salmaqdan ötrü həyata keçirilən müvafiq işlər, tədbirlər, sosial-iqtisadi islahatlar olmadan təbii ki, mümkün deyildir.

Mədəni müxtəlifliyin, etnik-fərqliliyin qorunması və inkişafına yönəlmiş belə tədbirlər əsl demokratiyanı özündə əks etdirən məqamlar, cəhətlərdir. Buna görə də, inkar etmək olmaz ki, dövlət institutlarının üzləşdiyi ən başlıca problem-situasiya etnik-mədəni müxtəlifliklərin, fərqliliklərin genişləndirilməsi, yaxud

genişləndirilməməsi deyil, əsas problem bununla bağlı tədbirlərin hansı formada, hansı məqamda həyata keçirilməsidir. Bu seçimdən isə asılıdır: a) icra olunan etnik-mədəni siyasətin effektivliyi; b) müsbət nəticələr;

Beləliklə, o da qeyd edilməlidir, tolerantlığın, multikulturalizmin mədəni siyasət kimi təzahür etdiyi və gözlənilən yüksək mütərəqqi nəticələr verdiyi millətlərdə, cəmiyyətlərdə etnik-siyasi münasibətlər baxımından belə bir qanunauyğun mənzərə yaranmaqdadır:

1. Multikultural cəmiyyətin üzleşdiyi və başlıca olaraq xalqın konkret obrazını, xalqın timsalını tərənnüm, təcəssüm etdirən “hakim mədəniyyət” öz müstəsnalığını, təklisini israrlı şəkildə nümayiş etdirmir.

2. Belə və buna oxşar cəmiyyətlərdə “mədəniyyət” anlayışını “etnos” anlayışı ilə eyniləşdirmək düzgün deyil.

3. Belə cəmiyyətlərdə həmişə fərdlərə seçim azadlığı verilməkdədir.

4. Belə və buna oxşar cəmiyyətlərdə multikulturalizm strategiyası təkə etnoslararası, cəmiyyətləarası, millətlərarası münasibətlərə nüfuz və təsir etmir, onların mənsub olduğu fərqli həyat üslublarını, etnik-mədəni davranışları və dünya baxışlarını tənzimləməyə yönəlmiş bir siyasət olmuşdur.

5. Bu cür cəmiyyətlərdə dövlət öz tarixini, dəyərlərini digər xalqların, millətlərin və etnosların tarixi dəyələrindən üstün tutmur.

Beləliklə, mədəni multikulturalizmin, mədəni plüralizmin mühafizəsi və inkişafı kimi təzahür edən multikulturalizm heç vaxt “muxtər kimliklərin” tam qapalı şəkildə mövcudluğu və fəaliyyəti demək deyildi. [18, s.37] Onların qarşılıqlı və açıq münasibətləri demək idi. Bu baxımdan, mədəni plüralizm siyasəti təkə etnik-mədəni, etnik-lingvistik və etnik-konfessional qruplar arasında münasibətin genişləndirilməsi deyil, həmçinin ümumi kommunikativ əlaqənin, yüksək səviyyəli məkanın yaradılmasına başlıca olaraq xidmət etməkdədir. Bütün bunların nəticəsi ilə əlaqədar son vaxtlar “multikulturalizm” anlayışı ilə paralel olaraq “transkulturalizm” kimi anlayışdan da istifadə olunur.

Transkulturalizm termini multikulturalizmin daha geniş təcəssümü və təzahürü olaraq, insanların müxtəlif mədəni adət-ənənələri və digər ölkələrin mədəni

təcrübəsini, mədəni praktikasını cəm şəklində mənimsəməsini, yiyələnməsini nəzərdə tutmuşdur. [25, s.45]

Multikulturalizm postmodern təlim kimi məhz XX yüzilliyin ikinci yarısında təşəkkül tapmışdır. Bu təlimin inkişafı, çoxlu sayda obyektiv qanunauyğunluqlarla, müharibə, inqilab və münaqişələrlə zəngin olan son əsrlərin tarixi dərslərindən çıxan nəticələrlə birbaşa olaraq bağlı olmuşdur.

Məşhur alman mütəfəkkiri, alman alimi olan Fridrix Vilhelm Nitsşe müəllifi olduğu insan və cəmiyyət haqqında fəlsəfi təlimində insanlar, cəmiyyətlər, millətlər arasında münasibətləri dəyərləndirmiş, insanlar arasında çox əsrlər, dövrlər ərzində formalaşmış dini, əxlaqi, mədəni, ictimai-siyasi münasibətlərin fundamental prinsiplərini təhlil etmişdir. [7, s.12] O, təkidlə iddia etmişdir ki, insanların öz aralarında qurduğu qarşılıqlı ünsiyyət “fövqəlbəşər dünyanın anlamı və gücüdür”. [24, s.70]

Tələtüm və hadisələrlə dolu XX əsrdə məhz münaqişə, tənqidi ruhlu insanlar dünyanı lərzəyə gətirən qlobal münaqişələrin müəlliflərinə və əsas aktorlarına çevrildi. Beləliklə, minlərlə insan qatı millətçiliyə, ksenofobiyaya, şovinizmə və rasizmə sürükləndi. Lakin II Dünya müharibəsi dövründə özünün dağıdıcı xarakteri və faciəli nəticələri ilə hər kəsə açıq-aşkar şəkildə sübut etdi ki, münaqişə və müharibələr heç vaxt müasir dünyanın adekvat məzmunu ola bilməz. Yeni nüvə erasında isə hər hansı qlobal xarakterli, iri miqyaslı münaqişə son dərəcə təhlükəli ola bilər və bəşər tarixinin, dünyanın sonu ilə nəticələnəcək böyük silahlı qarşıdurmalarla sonlana bilər. Odur ki, tarixi hadisələrdən, tarixi beynəlxalq münaqişələrdən düzgün nəticə çıxarmağı özünə böyük məsuliyyət və vəzifə bilən mütərəqqi bəşəriyyət bu problemdən yeganə çıxış yolunu dialoqda, münasibətlərdə, barış aktlarında, tolerantlıqda, sülhdə, insanlığa qarşı olmayan bütün ideyaların tanınmasında və bir-birinə hörmətlə yanaşmaqda, multimədəni dəyərlərin vahidliyini təmin etməkdə görürdü. Beləliklə, sivilisasiyanın, cəmiyyətin və bəşəri aləmin yaranması, gündəngünə inkişafı və mövcud vəziyyəti, insanların mədəni sferada inkişafının məhsulu kimi qiymətləndirilə bilər.

Müasir postindustrial cəmiyyətin məhsulu olaraq yaranmış çoxlu sayda mütərəqqi ideyalar içərisində dünyanın təbii multikultural zənginliyinin, multikultural sahədə vacib bilinən dəyərlərin mühafizəsi və inkişafı xüsusi olaraq önəmlidir. Sözügedən zənginliyin, dəyərlərin qorunması prinsipləri və bu prinsiplərdən yaradılmış xüsusi tip strateji konsepsiya “multikulturalizm” adlanan postmodern təlim qismində təzahür etməyi və səciyyələnməyi bacarmışdır.

Postmodern (fr. postmodern - moderndən sonra) özündə spesifik fəlsəfi mövqə əks etdirən müasir mədəniyyətin vəziyyəti anlamına gəlir. Bu intellektual təlim kimi multikulturalizm XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən etibarən əvvəlcə Qərbin, daha sonra keçmiş sosialist düşürgəsinin, o cümlədən SSRİ-nin tərkibinə daxil olan ölkələrin millətlərinə, xalqlarına, cəmiyyətlərinə inteqrasiya olunmağa başladı. [10, s.72] Təəssüf hissi ilə yazımızda bildirmək istərdim ki, bəşəri aləmin, sivilizasiyanın tarixdə görünməmiş yüksək inkişaf həddinə çatdığı postindustrial cəmiyyətdə belə, barbarlığın, avamlığın, cahilliyin açıq-aşkar əlamətləri aydın şəkildə müşahidə olunmaqdadır. Beləliklə, bütün bəşəriyyətin, sivilizasiyanın postindustrial və postmodern tipi belə, klassik barbarlığın, yaxud vəhşiliyin əsas funksional elementlərini, keçmişin bəşəri-qalığı kimi dövrün sosial reallığından sıxışdırıb çıxara bilməmişdir. Bu səbəbdən nə qədər təzadlı, ziddiyətli səslənsə də, müasir bəşəriyyət tarixdə misli görünməmiş yeni bir fenomen terminlə - “müasir texnogen barbarlıqla, yaxud postmodern vəhşiliklə” üzləşmişdir. [27, s.62]

Multikulturalizmdə insanlardan daha çevik, mətin və cəsur olmaq, xüsusi təşəbbüskarlıq, qayğıkeşlik, bacarıq, dözümlülük, intellekt və fəvqəladə çalışqanlıq nümayiş etdirmək və s. bu kimi vəzifələr və bu vəzifələrdən düzgün şəkildə istifadə etmək tələbləri əks olunmuşdur. Ümumiyyətlə multikulturalizm təlimin elə bir formasıdır ki, o, fərqliliyin qorunaraq genişlənməsini öz vacib məqsədlərindən biri kimi təsdiqləməyi bacarmışdır. Bu, geniş anlamda dünyada yaşayan bütün xalqların, kiçik anlamda isə istənilən bir hədəf ölkənin etnik-mədəni fərqliliyini nəzərə almadan hüquqlarının qorunması deməkdir.

Multikulturalizmdə ümumiyyətlə bütün mənfiliklər, ilk öncə separatizm, həmçinin assimilyasiya rədd edilir və o, mədəni və etnik fərqliliklərin bir-birinə

inteqrasiya etməsinə yönəlmiş bir istiqamət kimi reallaşır. Məhz bu səbəbdən, multikulturalizm bir dövlət siyasəti olaraq yalnız yüksək təbəqə deyil, həmçinin xalqın bütün təbəqələrinin nümayəndələri, təmsilçiləri tərəfindən dəstəklənməlidir.

Liberalizmdə olan dostluq, qardaşlıq, müstəqillik və bərabərlik kimi mühüm vasitələr multikulturalizm nəzəriyyəsinin də demək olar ki, özəyini təşkil edir. Belə olan halda multikultural cəmiyyətdə, tolerant vəziyyətdə yalnız ədalətsizliklərə deyil, həmçinin sosial bərabərsizliyə, irqi ayrı-seçkiliyə və s. bu kimi məsələlərə qarşı mübarizə imkanları formalaşdırılıb, gündən-günə inkişaf etdirilir. Qeyd etməliyik ki, multikulturalizmlə liberalizm arasında çox incə bir xətt vardır. Beləki, multikulturalizmdə, fərdlərin deyil, qrupların hüquqları ön plana çəkilmişdir.

Odur ki, multikulturalizmi post-modern təlim kimi səciyələndirdiyimiz zaman aşağıda qeyd etdiyimiz müvafiq faktlar önə çıxır:

1. Multikulturalizm fərqli cəmiyyətlərin inteqrasiyasına və inkişafına yol açır, etnik qarşıdurmaları önləməklə münasibətləri də möhkəmləndirməyə nail olur;
2. Multikulturalizmin irəli sürdüyü siyasət nəticəsində dünyada olan etnik fərqliliklərə qarşı narazılıq önündə sədd çəkilir;
3. Dünyada tolerant vəziyyətin, multikultural toplumların var olma səbəbi kimi demokratiyanın rolu danılmazdır;
4. Müxtəlif regionlar, ərazilər inkişaf etdikcə multikulturalizm cilalanaraq müxtəlif formalar almışdır;
5. Həmin formalar arasında kifayət qədər fərqlər vardır. Özündə tolerantlığı və multikultural xüsusiyyətləri ehtiva edən yeni bir toplumun yaranması və inkişafı birbaşa dövlət dəstəyi ilə bağlıdır.

Bundan öncə də vurğuladığımız kimi multikulturalizmin inkişafı postmodern dövrünün məhsulu olmuşdur. Həmin dövr əsasən cəmiyyətdəki bərabərsizliyin aradan qaldırılması, bəşəriyyəti əhatə edən hər şeyin bərabər dəyərlərə məxsus olması fikirləri üzərində fokuslanmışdır.

Multikulturalizm təlimi hər hansı təsadüfi, mənfi və neqativ elementlərdən uzaq olan, tamamilə mütərəqqi, qanunauyğun şəkildə olan, bir qayda olaraq, ümumbəşəri dəyərlərə söykənən təlim formasıdır. Nəzəriyyə cəhətdən isə onun əsas

məqsədi bir tarixi məkanda birgə və yanaşı yaşayan bütün xalqların, millətlərin, cəmiyyətlərin ləyaqətli həyatını - hüquq və azadlıqlarını təmin etmək üçün elmi-praktiki baza yaratmaq və ondan düzgün şəkildə istifadə etməkdir. Beləliklə, qeyd edilməli ki, multikulturalizm tək cə nəzəri təlim deyil, o etnik azlıqların, dini icmaların fəaliyyəti və inkişafı üçün real sosial-iqtisadi şəraitin, tolerant və mədəni mühitin, dəyərlərin, multikultural vəziyyətin yaradılması və inkişafı praktikasıdır. Multikultural sistem mərhəmət ilə alicənablığın üzvi sintezindən yaranmış dəyərlər sistemi olub, bəşəriyyətin təhlükəsiz gələcəyinə hesablanmış ən mütərəqqi fəaliyyət növüdür.

Multikulturalizm mövqeyi yer kürəsində mövcud olan, yaşayan bütün xalqların, millətlərin, cəmiyyətin nümayəndələrinin, təmsilçilərinin, etnik azlıqların və dini icmaların vahid ailədə birgəyaşayışını, bərabər mövcudluğunu, razılıq, təbii müqavilə, qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşamasını həmişə nəzərdə tutmuşdur.

Əsrlərin sınağından, bəşəri aləmin hadisələrindən, problemlərindən çıxmış dünyəvi ideyaları əsas götürərək, müasir ölkəmizdə multikulturalizm dövlət siyasəti yüksək inkişaf səviyyəsinə qalxmış və bu yolda çox böyük, iftixarlı, mütərəqqi tədbirlər, işlər görülmüşdür. Təbii olaraq, bu layihə bu gün də hər kəsin inkişafı naminə uğurla davam etdirilməkdədir. Multikulturalizm siyasətin uğurla həyata keçirilməsini şərtləndirən əsas, önəmli ünsürlərindən biri də bu siyasətin bir təlim kimi ölkənin ali məktəblərində tədris olunması və multikultural müəllimlər tərəfindən düzgün şəkildə yerinə yetirilməsidir. [6, s.29]

1.2. Multikulturalizmin təbliği və yayılması.

Qədim zamanlardan ölkəmiz Azərbaycan yüksək mədəni dəyərləri ilə Qafqazlarda seçilir. Ölkəmizdə yaşayan yerli sakinlər əsrlər boyu ətraf məkanlarda məskən salan camaatla qaynayıb-qarışmış, beləcə mədəniyyətlərarası münasibətlər formalaşaraq çoxmillətli xalqı ərsəyə gətirmişdir. [8, s.52] Elə həmin xüsusiyyətlər də öz növbəsində ölkəmizdə multikultural cəmiyyətin formalaşdırılmasına böyük

təkan vermişdir. Qədimdə ölkəmizdə zərdüştlük və digər ibtidai sayılan dinlər geniş vüsət alsa da, zaman keçdikcə onlar təkallahlılıqla yeni, monoteizmlə əvəzlənmişdir.

Həmin dövrdə ibtida din kimi Zərdüştlük özünəməxsus mövqe tutmuşdu. Bu dinə görə Xeyir və Şər daima bir-biri ilə mübarizədədirlər, lakin bu qarşıdurma sonda Xeyirin qalibiyyəti ilə nəticələnir. Bu situasiyada əsas diqqət hər bir cəhdlə Şər üzərində qalib gəlməyə çalışan insana yönəlir. Burada göstərilir ki, insan dualar və ayinlər oxumaqla deyil, onun əhatəsində olan həyat şərtləri vasitəsilə qalibiyyətə yüksəlməlidir. Zərdüştlük dövründə oda olan xüsusi diqqət və sitayiş özünəməxsus mövqe tutmuşdu. O, əsasən Arazın cənubunda yerləşən ərazilərdə və İranın qərb hissəsində yayılmışdı. Zərdüştlüyün müqəddəs kitabı isə Avesta olmuşdur. Avesta əvvəlcə Midiyadakı kahinlərin, bir müddətdən sonra isə əhəmənilərin müqəddəsliyə yüksəltmələri kitab olmuşdur. Zərdüştlük dövlət dininə isə sasanilərin hökmranlığı dövründə çevrilmişdir.

Azərbaycanda Ərəb xilafəti dövründə təxminən VII əsrlərdə islam dini yayılmağa başladı ki, bu din də təkallahlılığı təmsil edirdi və ölkəmizin multikulturalizm tarixində yeni səhifənin açılışı da məhz bu dövrdə yaranan hadisələrdəndir. Əlbətdə ki, islam ölkənin bütün ərazilərində eyni zaman kəsiyində yayılmamış, o, ilk öncə Azərbaycanın cənubunu, sonralar isə Kaspinin sahillərindəki əraziləri, eləcə də Muğanı, Mili, ən sonda isə Araz və Kür qırağındakı məkanları əhatə etmişdir, lakin bu onu düşünməyə əsasə vermir ki, cəmiyyət bütövlükdə itaət etdiyi dindən imtina edərək islamı qəbul etmişdir. Həmin istisnaya Kambisena, Arsax, Uti bölgələrindəki albanları da daxil etmək olar, ona görə ki, onlar xristianlıqdan – öz dini etiqadlarından üz döndərməmişdilər.

704-cü ildə baş verən hadisələrin ardınca Uti və Arsax bölgəsində yaşayan sakinlər arasında qriqoryanlaşma prosesi başlayır. Ereti-Kambisena əyalətində yaşayan əhali isə yeni ingiloylar gürcü pravoslav kilsəsinə yanaşırlar və bunun nəticəsində gürcüləşirlər. Beləliklə, tarixin faciəvi dönüşü nəticəsində eyni tarixə, kökə, soya bağlı olan əhali din amili nəticəsində bir-birinə yadlaşmışdır. Bir müddətdən sonra isə bir cinahdan gürcülərin pravoslav kilsəsi, digər cinahdan isə ermənilərin qriqoryan kilsəsi arasında gedən qarşıdurmanın nəticəsində Alban

Apostol kilsəsinin öz müqəddəratını təyin etməsi və ən sonda isə Qanzasar monastırının həmin kilsəyə iqamətgah olaraq təyin edildiyi tarixi mənbələrdə yazılır. Bu hadisə təxminən XIII əsrin ortalarını əhatə edir. [25,s.46] Məbədin Mehranilər sülaləsinin nümayəndəsi Həsən Cəlalın əmrilə 1216-1238-ci illər ərzində tikildiyi deyilir. XIX əsrin ilk otuzilliyi ərzində ölkəmizin şimalındakı əraziləri ələ keçirmiş rus imperiyası ermənilərə önəm və üstünlük verərək bizim olan Alban Apostol kilsəsinin erməni-qriqoryan kilsəsinin tabeliyinə keçirməyə qərar vermiş, bununla da Azərbaycanın siyasi-mədəni tarixinə ağır zərbə vurulmasına səbəb olmuşdur.

Ümumiyyətlə Azərbaycanda multikulturalizm cəmiyyətin rəngarəngliyi ilə də bağlı olmuşdur. Hələ XX əsrlərdə məşhur araşdırmaçı, tədqiqatçı-alim olan Baharlı (Vəliyev) Azərbaycanı etnoqrafik muzeyə bənzətmişdir. Azərbaycanda əhalinin tərkibi azərbaycanlılardan başqa xınalıqlar, tatlar, udilər, ruslar, avarlar, talışlar, ingiloylar, yəhudilər, buduqlar, ləzgilər və s. millətlərdən ibarətdir. Burada əlbətdə ki, dil fərqi də vardır, belə ki, istifadə olunan dillər əsasən rus, iran, türk, qafqaz dillər qrupuna aid edilir. Bu xalqlardan bir hissə Azərbaycanın yerli əhalisi olub, digər hissəsi isə uzun illər ərzində tarixdə baş tutmuş sosial və siyasi hadisələrdən sonra öz ölkələrini tərk edərək bizim torpaqlarımızda məskunlaşmağa başlamışlar.

İndi Oğuz şəhərində, həmçinin Qəbələn Nic kəndindəki udinlər təxminən 4000-dir. Onlar biri vartaşen-oğuz, digəri nic olmaqla iki dialektdən istifadə edirlər. Ölkəmizin tarixinin özünəməxsus nümayəndələri - udinlər bir sıra sosial-siyasi proseslərdən inamla keçərək, politeizm dövrünü adlayaraq xristianlığı seçmiş və sonda bütün Qafqazın ən böyük və qədim kilsələrindən hesab olunan Alban Apostol Avtokefal kilsəsini üstün tutmuşlar. [10, s.26]

Ölkəmizdə irandilli qrupun nümayəndələri olan talışlar tarixi mənbələrdə kadusi xələfləri kimi göstərilirlər. Onların azsaylı xalqlar təsnifatında xüsusi yerləri vardır. Onların dili Hind-Avropa dillər qrupunun Hind-İran bölməsinə aiddir. Onların dini islam olsa da digər dinlərə həmişə hörmətlə yanaşmışlar. Müasir dövrümüzdə isə ölkəmizin cənub-şərq bölgələrində, xüsusilə də Lerik, Astara, Masallı, Lənkəran zonalarında yaşayıb, yayılmışlar. 2019-cu il tarixli siyahıya alınma sənədinə görə

Respublikamızın vətəndaşlığını daşıyan talışların ümumi sayı 121.996-dır. Talışlar Azərbaycanda tarixin erkən orta əsrlərində məskunlaşmağa başlamışlar.

Görkəmli dramaturq Abbasquluğa Bakıxanov məşhur əsərlərindən olan "Gülüstani – İrəm"-də yazır ki, Sasanilər ölkədəki strateji nöqtəyi-nəzərdən olduqca əhəmiyyət kəsb edən mövqelərdə əsasən irandilli qrupa aid olan tayfa sakinlərini yerləşdiriblər ki, bu da Dərbənd ərazisindən Abşeron yarımadasınadək olan ərazini əhatə edirdi. Onlar sonradan tat tayfaları olaraq tarixdə yer almışlar və Sasani hökmdarları üçün həmişə sosial baza rolunu yerinə yetirmişlər.

XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanın multikulturalizm siyasəti üçün növbəti önəmli bir mərhələ, yeni inkişaf dövrü mərhələsi tarixdə qeyd olunur. [13, s.43] Burada güdülən məqsəd isə yerli camaatın – əsl azərbaycanlıların assimilyasiyaya uğraması ilə nəticələnəcək proseslərə başlamaq, həmin sakinlərin saylarını azaltmaq, ən önəmlisi isə bu əraziləri imperiyaya qataraq onları əritməkdən, yəni yox etməkdən ibarət idi. Eyni məqsədi güdərək rus imperiyası erməniləri ölkəmizə yerləşdirərək, həmçinin ruslar və almanlar simasında yeni etnosları əhalinin tərkibinə qatmağa başlamışdır. Bu prosesin nəticəsi olaraq əhali tərkibi demoqrafik dəyişikliklərə, demoqrafik böhrana uğramış və müvafiq olaraq baş vermiş köçürmədən sonra ermənilərin sayında sürətli artım izlənmişdir.

Ümumiyyətlə almanların ölkəmizin multikulturalizm təcrübəsində özünəməxsus rolu olmuş və bu cəhətdən xüsusi bir mövqe tutmuşlar. Rus imperiyası almanların cənubi Qafqaz torpaqlarına, eləcə də Azərbaycana köçürülməsini təmin edərkən xristianlıq çalarlarını müsəlmanlığa qarışdırmaq məqsədini güdmüş və əsas məqsədi xristian əhalisinin sayının çox olması nəticəsində bu regionda hakim mövqe tutmaq olmuşdu. [14, s.37] Əraziyə yerləşdirilən almanların birinci dalğası isə Vürtemberg bölgəsinin sakinləri tərəfindən reallaşdırılmışdır. Qafqazın cənub hissəsinə yerləşən almanlardan bəziləri ərazimizdə 1818-1819-cu illər ərzində almanlara məxsus 4 koloniyanın yaranmasına səbəb olmuşlar. Yelenedorf və Annenfeld koloniyaları, Gəncə torpaqlarında Yekaterinenfeld və Aleksandergilf koloniyaları isə Borçalı ərazisində yerləşmişdir.

XIX əsrin ilk otuzilliyi müddətində Romanovlar sülaləsinin hakimlik etdiyi Rusiya imperiyasının mərkəzi quberniyalarından ərazilərimizə rus əhalisi köçürülmüşdür ki, onların da dilləri Hind-Avropa qrupunun slavyan bölməsinin şərq şaxəsinə aid idi. Həmin ruslar skopslar, duxobor, pıqunlar, molokanlar, subbotniklər olmuşlar. Rus işğalının ilkin dövrlərində köçürülən əhalinin əsasını təriqətçi kəndlilər təşkil edirdisə, XIX əsrin ortalarından, daha dəqiq desək, ikinci yarısından başlayaraq, Şimali Azərbaycana rus “pravoslav-xristian cütlüyü”nün köçürülməsinə üstünlük verilmişdi.

XIX-XX əsrin əvvəllərindən isə ölkəmiz tam olaraq milli özünüdərk prosesini yaşamaqdadır və ölkəmizdə təmsil olunan multikulturalizm tarixində növbəti bir mərhələyə qədəm qoyulmuşdur. Bu mərhələnin güclü tərəfi isə həmişə Azərbaycan burjuaziya təmsilçiləri hesab olunmuşlar. Onların qarşıya qoyduqları məqsəd rus imperiyası siyasətinin sərgilədiyi zülm-istirabdan xalqı xilas etmək idi. Bu səbəbdəndir ki, həmin xeyriyyəçilərin əsas diqqəti mətbuatın, elmin, ədəbiyyat və mədəniyyətin inkişafına və beləcə xalqı oyatmağa yönəlmişdi. Belə nümayəndələrdən biri olan görkəmli demokrat, maarifçi, pedaqoq, dramaturq və ölkənin demək olar ki, ən sayılan və məşhur xeyriyyəçisi Həsən bəy Zərdabi bu istiqamətdə əsas rolunu dünyəvi, müasir dildə desək, beynəlxalq məktəblərin açılmasının zəruriliyində görür və həmin fikrin təbliğatı üçün əsas vasitə olan milli mətbuatın bünövrəsini qoyur. Beləliklə, 1875-ci ildə əsas milli xeyriyyəçimiz tərəfindən qoyulan mətbuatın ilk nümunəsi olan "Əkinçi" qəzeti vasitəsilə demokratik və elmi dəstəkləyən fikirlər təbliğ olunmağa başlayır. Onun ardınca "Kəşkül", "Ziya", eləcə də "Ziyayi Qafqaziyyə" nəşrləri məşhurlaşır. Ölkəmizin milli burjuaziyasının daha bir dahi nümayəndəsi, xeyriyyəçisi və milyonçusu Hacı Zeynalabdin Tağıyev 1873-cü illərdə məşhurlaşmış, qızlar məktəbinin təməlini qoymuşdur. Bu təhsil ocağının memarı isə əslən polyak olan Y.V.Qoslavskidir (1865-1904). 1900-cü ildə tikintisi başa çatan binanın əsas inqilabdan əvvəlki dövrdə, 1898-ci ildə keçmişdə Nikolayevski, indi isə İstiqlal adlanan küçədə qoyulmuşdur. AMEA Əlyazmalar fondunun hazırki ünvanı həmin binadır. Tağıyev bu elm mərkəzinin əsasını qoyarkən bir sıra maneələrlə, daha dəqiq desək ruhanilər tərəfindən qaldırılan narazılıqlarla üzləşmişdir. Təzəpir

məscidinin təşkil etdiyi məclisə dəvət almış din xadimləri Mirzə Abuturab Axund və Mir Məhəmməd Kərim onun göstərişilə Qurandan ayələr oxuyaraq tərcüməsində bildirmişlər ki, necə ki müsəlman kişiləri, eləcə də müsəlmlər bilik sahibi olmalıdırlar. Zeynalabdinin göstərdiyi cəhd və səylər nəticəsində qısa müddətdə uğurlar əldə edilmişdir. İlk dərs tarixi 1901-ci ilin sentyabr ayının 7-sinə təsadüf edir. Ümumi sayı 58 olan şagirdlərdən 35-inin yoxsul ailələrdən gəldiyi nəzərə alınmış və onlar görkəmli xeyriyyəçinin vəsaitləri hesabına oxumuşlar.

Müasir zamanda, günümüzdə istirahət etdiyimiz Bakı incisi adını alan bulvarın salınmasına 1909-cu ildə mühəndis Məhəmməd Həsən Hacınskinin rəhbərlik etmişdir. Almaniyadan olan A.Eyxler adlı memarın bu multikultural əsərin ərsəyə gəlməsində xüsusi rolunu vurğulamaq mütləqdir. Azərbaycanın vətənpərvər xeyriyyəçiləri öz fəaliyyətləri ilə qəzalarda apardıqları uğurlu siyasətlə də seçilməyi bacarmışdılar. Belə ki, onlar rus imperiyasının tutduğu xristiyanlaşdırma mövqeyinə qarşı çıxaraq əks mübarizəyə qalxmış ərazilərimizdə məscidlər tikərək islamın yayılmasına dəstək olmuş xalqın mənəvi dəyərlərinin qorunması uğrunda fəal iştirak etmişlər. Şamaxıda Kazım bəy Hacıbabayevin rəhbərliyi altında 1870-ci ildə əsası qoyulmuş Təzə məscid deyilənlərin bariz nümunəsidir. Ümumiyyətlə yuxarıda sadalanan bütün bu nümunələr ölkəmizdə multikulturalizmin getdikcə daha da inkişaf etdiyini göz önünə qoyur.

Əlavə olaraq onu da vurğulayım ki, göstərdiyim bütün nümunələr həm də onu sübut edir ki, mənəvi və milli dəyərlərin, ənənələrin günümüzdə qədər çatdırılmasını təmin edən adı çəkilən xeyriyyəçilərimiz islam mədəniyyətini qoruyaraq həm də qərb elementlərini də Bakıya çatdırırdılar. H.Z.Tağıyevin inşa etdirdiyi 1907-ci ilə məxsus “Jon Mironosets” kilsəsini sübut kimi göstərə bilərik.

Digər bir sübut azərbaycanlıların alman millətinə göstərdiyi tolerantlıq, dostcasına münasibət ola bilər. Məsələn, almaniyadan olan kolonistlər bir sıra məhdudlaşdırıcı qanunlara məruz qalan zaman Gəncə ağsaqqalları tərəfindən Q.S.Kovalyova Yelizavetpol quberniyasının nümayəndəsi olaraq müraciət edilmiş və həmin qanunun Azərbaycandakı almanlara təsir etməməsi üçün müraciət edilmişdi. Bu fakt da öz növbəsində xalqımızın bizdən dini, irqi cəhətdən fərqli olan digər

millətlərə münasibətdə tolerantlıq nümayiş etdirdiyinin, anlayışla yanaşdığıının bariz nümunəsidir.

Ökəmin multikulturalizmin dövlət siyasəti olaraq qəbul edildiyi çox az sayda ölkələr siyahısında olduğu mövzumuzda diqqətə çatdırılmışdır. Prezidentimiz İlham Əliyevin hazırda xalqlararası multikultural fərqlərin tolerantlıqla qarşılması, eləcə də digər millətlərin nümayəndələrinin hüquq və azadlıqlarının qoruması, bu sahədə mühüm nailiyyətlərin əldə olunması istiqamətində əsaslı rolu vardır və danılmaz bir faktdır ki, sözügedən siyasət Ümummilli lider Heydər Əliyevin tərəfindən başlatılmışdır. [14, s.65] Buna cəmiyyətimizdəki fərqli toplumların inteqrasiya prosesini misal göstərə bilərik.

1991-ci il, 18 oktyabr tarixində xalqın təşəbbüsü ilə Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldi, ölkə müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra ərazidəki multikultural mühit daha da yaxşılaşmışdı.

Təsadüfi deyildir ki, siyasi arenada tez-tez multikulturalizmin Azərbaycan modeli, Azərbaycan multikulturalizmi terminlərinə rast gəlinir. Bu isə onu təsdiq edir ki, ölkə başçısının uğurlu siyasəti nəticəsində Respublikamızın multikulturalizmlə əlaqədar bu sahədə əldə etdiyi müvəffəqiyyətlər ölkələrarası münasibətlərə də müsbət təsirini göstərmişdir. Bu uğurlu siyasətin ərsəyə gətirdiyi nailiyyətlər ölkəmizi dünyanın mərkəzinə yerləşdirərək diqqətləri üzərinə cəmləmiş, multikulturalizmin mərkəzinə çevirmişdir. Prezident İlham Əliyev də çıxışları zamanı dəfələrlə diqqətə çatdırıb ki, bu sahədə həm öz ölkəmizdəki inkişaf proseslərindən, həm də ölkələrarası münasibətlərdəki uğurlarımızdan digər ölkələr həmişə yararlanmışlar.

Ümumiyyətlə onu da əlavə eləmək istərdim ki, Azərbaycan tarixinin müxtəlif mərhələlərinə nəzər salsaq görərik ki, istər dini, istər irqi, istərsə də mədəni münasibətlər zəminində ciddi qarşıdurmalara rast gəlinmir. Bu da onun göstəricisidir ki, ölkə əhalisinin böyük hissəsini təşkil edən azərbaycanlılar heç zaman digər millətlərin şəxsi mənsubiyyətinə mənfi münasibət bəsləməmiş, əksinə, milli azlıqların irqinə, dininə, adət-ənənələrinə hörmətlə yanaşaraq mehribanlıq nümayiş etdirmişlər. Multikultural şərait Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra daha da geniş vüsət almışdır. Ölkədə keçirilən parlament seçkiləri zamanı digər xalqların

nümayəndələrindən olan namizədlərin qalibiyyəti, eləcə də bəzilərinin nazir seçilmələri tarixi bir sübut kimi qeyd olunmaqdadır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2016-cı il tarixli sərəncamı ilə həmin ilin “Multikulturalizm İli” elan olunması uğurlu multikulturalizm siyasətinin daha bir əyani sübutudur.

Azərbaycan multikulturalizmini dünyaya tanıdan başlıca göstəricilərə həmçinin xalqımızın fərqli dilə, dinə, irqə xas toplumlarla əmin-amanlıq şəraitində yaşaması, qonaqpərvərliyimiz, humanistliyimiz, eləcə də onların etnik-mədəni dəyərlərinə göstərdiyimiz tolerant münasibət də aiddir. Multikulturalizm əvvəlcə sosial bir hadisə kimi yaranmış, daha sonra isə zaman keçdikcə dövlət siyasətinin önəmli bir qolu kimi çevrilmiş və özünəməxsus yeni funksiyalara əsaslanaraq beynəlxalq müstəviyə yerləşdirilmişdir. Bu siyasətin hazırkı mərhələyə gəlib çatması yolunda əsas yük dövlətin üzərinə düşmüşsə də, Azərbaycan xalqının ölkəmizin multikultural mühitinin formalaşmasında əhəmiyyəti olduqca vacibdir. Bu, bir növ xalqın həyat tərzinə çərilmiş bir ünsür kimi özünü göstərir.

Dünyada öz təsdiqini tapmış bir neçə multikulturalizm modelləri vardır, onların bəzilərinə nəzər salaq.

Amerika modelinin tarixi çox qədimdir. Ancaq onu xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, Amerikanın əvvəlki etnik siyasəti indikindən tam fərqli istiqamətdə idi, beləki, “ərimə qabı” (melting pot) kimi tanınırdı, yəni bu, dünyanın müxtəlif yerlərindən gələn insanların “qazan”da əriyərək bir-birinə qaynayıb-qarışmasının təsviri idi. Əsas prinsipin özəyi o idi ki, həmin fərqli mədəniyyətlər “qazan”da əriyib məhv olmalı, təmsilçiləri isə amerikanlaşmalı idilər, başqa sözlə assimilyasiya baş verməli idi ki, bu da multikulturalizm prinsiplərinin tam əksi idi. Bu zaman anqlosakslar Amerikada hakim mövqə tuturdu. Zaman keçdikcə əridən qazan multikulturalizm ideologiyası ilə əvəz olundu. Bu əvəzətmənin təkanverici qüvvəsi isə 2 qanunun qüvvəyə minməsi oldu:

1. 1964-cü ildə təsdiqlənmiş “Vətəndaş hüquqları haqda qanun” nəticəsində anqlosaksların mövqeyi zəiflədi

2. 1965-ci ildə “İmmiqrasiya haqda qanun” qəbul edildikdən sonra immiqrantların sayı artdı.

İsveç modelində mədəni müxtəlifliyin qorunması Sosial Demokratik Partiya simasında dövlətin nəzarətində və təsiri altındadır. 1976-cı ildə İsveçdə xaricilər artıq səsvermə hüququna malik idilər. 1997-ci ildən isə “İmmiqrasiya haqda qanun” qüvvədədir. İsveçdə multikulturalizmin əsas istiqaməti kimi xaricilərin həm öz ana dillərini, bununla yanaşı, həm də isveç dilini öyrənməsi müəyyən edilmişdir.

Avstraliyada 1901-ci ilədək təcrid siyasəti həyata keçirilirdi. Həmin ildə qəbul edilmiş “İmmiqrasiya haqqında qanun” bir sıra başqa önəmli qanunlarında qüvvəyə minməsinə təkan oldu ki, bu da ölkədə multikulturalizmi formalaşdırdı. Sözügedən qanunlar bunlardır: 1948-ci il Vətəndaşlıq Haqqında Qanun, 1958-ci il Miqrasiya Haqqında Qanun, 1984-cü il, Xaricilər Haqqında Qanun, 1997-ci ildə Viza Rejimi Haqqında Qanun Avstraliyada Mədəni Müxtəliflik Problemləri İnstitutunun və Multikulturalizm Məsələləri üzrə Komitənin yaranması miqrasiya naziri Al Krasbinin təşəbbüsü ilə baş tutmuşdur.

Kanadada multikultural model formalaşmağa 1960-cı illərdə başladı. Kanada cəmiyyətinin etnik, irqi, dini müxtəlifliyi qəbul etməsi elə o illərdə əsas milli xüsusiyyət olaraq formalaşdı. Multikulturalizmin əsasları Kanadanın Azadlıq və Hüquqlar Aktında qeyd olunur.

Son olaraq mövzumuzun bu hissəsində onu da vurğulayım ki, Azərbaycan multikulturalizminin yarandığı gündən indiyədək keçdiyi tarixi inkişaf yolunda həm subyektiv, həm də obyektiv səbəblərə nəzər salaraq bir daha əmin oluruq ki, multikultural mühitin hazırkı vəziyyəti ölkə başçılarının və xalqımızın müxtəlif millətlərə qarşı tolerantlığı, isti münasibəti, etnik-mədəni fərqliliyi mühafizə etməsi, həmçinin coğrafi və tarixi amillərin təzahürüdür. [15, s.78]

II FƏSİL. MULTİKULTURALİZMİN TƏDRİSDƏ ROLU VƏ TƏSİRİ.

2.1. Multikulturalizmin tədrisdə rolu və ingilis dili dərslərində aşılması yolları.

Müasir qloballaşan dünyanı ələ alan dəyişikliklər mənəvi və milli dəyərlərə də təsirsiz ötüşməmişdir. Günümüzdə mədəniyyətlərarası münasibətlərin bir-birinə inteqrasiyası nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəkdir. Bir sıra tədqiqatçılar belə düşünürlər ki, qloballaşma mədəni və sosial mühitlərin birinə inteqrasiyası, aradakı sərhədlərin götürülməsidir. [18, s.48]

Müasir dövrdə ingilis dilinin tədrisinin kommunikativ şəkildə aparılması əsas məqsəd hesab edildiyindən ingilis dilinin tədrisində tələbələrdə MKS-in inkişafı isə bu məqsədə aparıcı yol kimi qiymətləndirilə bilər.

Dünyada baş verən qlobal dəyişikliklər, ölkələrin inteqrasiyası, iqtisadi, mədəni, siyasi cəhətdən ölkələr arasında sıx əlaqələrin yaradılması təhsil müəssisələrində ingilis dilinin tədrisində yeni bir metod tələb etdiyindən müasir dövrün tələbini ödəmək məqsədilə MKY-nın tətbiqi və inkişaf etdirilməsi əsas yer tutur.

Multikultural təhsildə müxtəlif kateqoriyalı tələbələr eyni sistem, bərabər səviyyəli islahatlarla təmin edilir. Multikultural təhsil etnik, irqi, linqvistik və dini pluralizmi dəstəkləyir. Burada bütün tələbələr eyni təhsil xidmətindən yararlanırlar.

Multikultural təhsil ən azı aşağıdakı yanaşmaları ehtiva etməlidir:

- Akkulturasiya yanaşması (acculturation approach) - bu prinsipin tərəfdarları yeni mədəni mühitdə yaşamağa hazır olmaq üçün milli və dünya mədəniyyətini qəbul edirlər.

- Dialoq yanaşması (dialogue approach) - dominant ölkənin spesifik mədəni ənənələrinə riayət etməyə əsaslanır.

- Konflikt yönümlü yanaşma (conflict-oriented approach) – multikultural təhsil tədqiqatının bu yanaşmasının əsasında tələbələrin konflikt səriştəliliyinin formalaşması durur.

- Səriştə əsaslı yanaşma (competence-based approach) – təhsildə əldə olunan nəticələri əhatə edir.

- Sosial-psixoloji yanaşmada (socio-psychological approach) - sosialyönümlü xüsusiyyətlər nəzərə alınır.

Multikulturalizmin yuxarıda göstərilən prinsiplərini ingilis dilinin tədrisində reallaşdırmaqdan ötrü yaxşı olar ki, bir sıra alimlərin fikir və məsləhətlərinə nəzər salaq:

-A.Sırodeevanın multikultural təhsil problemləri üçün təqdim etdiyi səmərəli və praktik həll yolları: müxtəlif mədəniyyətlərin bir-birilə qarşılıqlı əlaqəsinin qurulması, tələbələrin dünyaya baxışının zənginləşdirilməsi, ksenofobiyadan azad edilmələri, dialoqa girmək bacarıqlarını inkişaf etdirmək, empati qurmaq, hörmət göstərmək. (27, 160)

-D.Starkova və E.Roqova öz araşdırmalarında müxtəlif ölkələrdən olan tələbələr arasında yaranan gərginlik məsələsinə də toxunublar. Belə bir hal, adətən, tələbələrin hər hansı bir məsələyə dair müxtəlif fikirdə olduğu an baş verir, məsələn, din, mədəniyyətə dair hər hansı bir hadisə və ya “mədəni aysberq adlanan” mədəniyyətin üzde olmayan hər hansı bir fenomeni və s. Belə vəziyyətlərdə müəllimin dəstəyi olduqca önəmlidir, beləki, o, ehmalca mövzunu dəyişə, bir qədər sonra bu mövzuya qayıdacağına dair söz verə, tələbələrə başqasını inandırmağa çalışmaqdan, inadkar olmaqdan, başqasının da fikrin qəbul etməyi izah edə bilər. Bu tələbələrə bu kimi vəziyyətlərdən münaqişəsiz çıxmağa kömək edəcək.

-1960-cı illərdə bəzi pedaqoqlar mədəniyyətin dilə daxil edilməsi yollarını araşdırmağa başlamışdılar. Hammerly (1982), S. Seelye (1984) və Damen (1987) ingilis dilinin tədrisində mədəni aspektin əhəmiyyəti ilə maraqlanırdılar.

-1970 -ci illərdə xarici dilin situasiya kontekstində öyrədilməsinə daha çox önəm verilirdi. Savignon (1972) apardığı araşdırmaların nəticəsi olaraq bildirmişdi ki, ingilis dilinin əvvəldən etibarən kommunikativ bacarıqların tətbiq edilməsi üsulu ilə öyrədilməsi fikrini irəli sürmüşdü. Nəticədə, ingilis dili tədris proqramında mədəniyyətin rolu artırıldı və Seelyenin (1974) kitabları (Teaching Culture, Activities for Intercultural Learning, Between Cultures və s.) və əsərləri məhz bu zaman

məşhurlaşdı.

-Daha sonra Canale və Swain (1980) dilin və mədəniyyətin daha təbii inteqrasiyasının qrammatik əsaslı yanaşmaya nisbətən daha çox ünsiyyətçi yanaşma ilə reallaşdığını iddia etdi. Onlar tərəfindən kommunikativ səriştənin dörd qəbul edilmiş ölçüsü müəyyən edilmişdir: Qrammatik Səriştə, Sosiolingvistik Səriştə, Diskurs səriştə və Strateji Səriştə. (34, 120) İngilis dili tədrisinin məqsədləri qrammatik, diskurs, sosiolingvistik və strateji səriştə kimi ünsiyyət bacarıqlarının bütün komponentlərini özündə ehtiva etməlidir (Canale & Swain, 1980) Swaffar (1992), mədəni məsafə ilə mübarizə aparmaq məqsədilə tələbələrin sual vermək və qiymətləndirmək qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün xarici ədəbiyyatdan istifadə olunmasının zəruriliyini bildirir və mədəniyyətin bu mənada xüsusi töhfə verdiyini qeyd edir.

-Kramsch (1993) mədəniyyətin şəxsiyyətlərarası bir proses olaraq öyrədilməsinin faydalı olduğuna inanırdı. O, qeyd edir ki, müəllimlər mədəni faktları təqdim etməkdənsə, dil öyrənənlərə digər mədəniyyət nümayəndələri ilə təmasda olmalarına kömək etməlidirlər. (35,42)

-Kanadalı roman və qısa hekayə yazarı və akademik McLeod deyirdi ki, bir dil öyrətməklə insan istər-istəməz mədəniyyəti dolaylı yolla öyrədir (1976).

-Byramın fikrincə dil yalnız mədəniyyət çərçivəsində öyrənilə və öyrədilə bilər (1989). Buna görə də o, tövsiyyə edirdi ki, dil öyrənənlər dil və mədəniyyət haqda biliklərini də zənginləşdirsinlər.

Multikultural kontekstə fokuslanmış ingilis dili dərsi, tələbələrə doğma dili ingilis dili olanların və ingilis dilinin lingua franca kimi istifadə edildiyi yerlərin adət-ənənəsini aşılایır.

İngilis dili dərslərində multikultural yanaşma proseduru:

1. Dialoq yanaşması – mədəni fərqliliyi olan tərəfdaşlarla ünsiyyət qurma
2. Səriştə əsaslı yanaşma – məsələlərin həlli üçün məlumatın tapılması səriştəliliyi

3. Sosial-psixoloji yanaşma – kommunikativ və empatik bacarıqlar

Multikulturalizmin ingilis dili dərslərində tətbiqi zamanı müəllimin tələbələrin

istəyini nəzərə aldıqdan sonra təyin etdiyi mövzudan asılı olaraq tələbələr müxtəlif məsələlər üzrə beynəlxalq layihələrlə çıxış edirlər, məsələn, əgər mövzu hüquqdur, Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsində qoyulan hadisə, İnsan Hüquqları Konsulluğunda müzakirə edilən iş, dünyadakı siyasi gərginliyin aradan qaldırılması yolları və s. müzakirə edilə bilər. Məhz bu təcrübə inadkar fikirli tələbələrin belə dərslərdə maraqlı müzakirələrdən sonra fikirlərini dəyişdirdiyini, bir fikrə başqa cür yanaşmağa meyli etdiyini, güzəştə getmək bacarığının formalaşdığını göstərmişdir.

Ümumi olaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, təhsilin müxtəlif səviyyələrində ingilis dilini tədris edən müəllimlər gənclərin mədəniyyətlərarası təlim-tərbiyəsinə tətbiq olunması yanaşmaları yaxşı mənimsəyiblər. Onlar anlayırlar ki, internetin insanlara yaratdığı geniş imkanlar, ümumiyyətlə onlayn və oflayn xidmətlər dövründə bəşəriyyət multikulturalizm və müxtəlifliklə əhatə olunan mərhələdən keçməkdədir. Müəllimin borcu verilən imkanlardan istifadə edərək tələbəyə fərdi xüsusiyyətlərini xarici fərqliliklərə uyğunlaşdırmağı, taraz vəziyyət yaratmağı öyrətməlidir.

Multikultural xarici dil təhsili konseptini müəyyənləşdirərkən həmçinin təhsil sistemində mədəni, irqi, cinsi, dini təbəqə mənsubiyyəti də nəzərə alınmalıdır. İngilis dilini tədris edərkən multikultural prinsiplərin tətbiqinin ən effektiv yolu digər xalqların nümayəndələri ilə mütəmadi dialoqlar, görüşlər, söhbətlər təşkil etmək, hər bir tələbənin dünyagörüşünün artırılması yolunda addımlar atmaq, onların ksenofobiya hissindən azad olması üçün çalışmaq, başqa tip insanlara qarşı formalaşmış stereotipləri dağıtmaq, ünsiyyət yaratma qabiliyyətini inkişaf etdirmək, başqaları ilə empati qurmağı, onlara hörmət etməyi, müxtəlif etnik-mədəni mənsubiyətli insanları qəbul etməyi öyrətməkdir. Əlbətdə ki, burada doğma dili ingilis dili olan insanların, eləcə də ingilis dilinin lingua franca kimi istifadə edildiyi ölkələrin adət-ənənələri, milli-mədəni dəyərləri, dini-etnik xüsusiyyətləri diqqət mərkəzindədir.

Dillər Universitetində aparılmış təcrübə çərçivəsində iştirak etdiyimiz müşahidə dərslərindən də belə qənaətə gəlinmişdir ki, təlimçi-müəllim sadalanan keyfiyyətləri dərslər zamanı tətbiq etməyə çalışır.

Multikulturalizmin ingilis dili dərslərində tətbiq edilməsi zamanı istifadə edilən

dərsləklərə gəldikdə isə onu deyə bilərik ki, burada hədəf dilin ölkəsinin mədəniyyətini elə öz materiallarından istifadə etməklə öyrədilməsinin səbəbi vardır. Məsələn, Çilinin ali məktəblərində istifadə olunan dərslək "Çiliyə Get" adlanır ki, burada da təbii olaraq ölkədaxili mövzulara yer ayrılmışdır. Belə olan halda tələbələr xalqın adət-ənənələrindən, məişət prolemlərindən, incəsənətindən, gəzməli-görməli yerləri barədə məlumatı hədəf dilində alırlar.

Dil öyrənənlərə dil biliklərindən əlavə geniş miqyasda mədəni məlumatlar lazımdır. İngilis dilinin tədrisi zamanı istifadə olunan əsas metodlardan biri Kommunikativ Dil Tədrisidir (KDT). Bu metod, əslində, ingilis dilli ölkələrdə mühacirlərin dil qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün istifadə edilirdi. Daha sonra isə ingilis dilli olmayan ölkələrdə yayılmağa başladı. Məsələn, Çili, Çin, Yaponiya və Koreya kimi ölkələrdə də tələbələrin maraq dairələri nəzərə alınmaqla tətbiq edilir (bax: eksperiment). Bu yanaşmanın səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri dərş prosesinin real həyatla əlaqələndirilməsi və dilin öyrədilməsi zamanı müxtəlif həyati situasiyalardan (for ex: practising question forms by asking learners to find out personal information about their colleagues) istifadə edilməsidir. Bu yanaşma ilk dəfə Çomski tərəfindən irəli sürülsə də, Haymz tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Bu zamana qədər isə istifadə edilən yanaşmalarda (Silent Way, Grammar-translation, Physical Response, Task-based language learning, Natural Approach və s.) nitq bacarıqlarına üstünlük verilmirdi. (32, 26)

Mədəniyyətlərarası Kommunikativ Səriştə (MKS) insanın öz mədəniyyəti də daxil olmaqla mədəniyyətləri başa düşmək və bu anlayışı uğurlu ünsiyyət üçün istifadə etmə qabiliyyətinə malik olmaq deməkdir. Maykl Byram uğurlu dil öyrənmənin açarını anlama və ünsiyyət qurma bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində görür. (37,149) Sinifdə linqvistik və qrammatik formalara diqqət yetirməkdənsə, fikir mədəniyyətlərarası mübadilələr çərçivəsində ünsiyyət üzərində cəmlənir. Byram Mədəniyyətlərarası Kommunikativ Səriştə (ICC-intercultural communicative competence) modelini yaratmaqla onu sübut etməyə çalışmışdır ki, qrammatika, lüğət, tələffüz üzərində fokuslanmaq dil öyrənənin açıq fikirli və mədəniyyətlərarası bir nitq olmasına şərait yarada bilməz. O, mədəniyyətlərarası natiqi müxtəlif

fərqliliklərə malik insanlarla ünsiyyət qura bilən bir vasitəçi kimi təsvir edir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, başqalarına hörmətlə yanaşmaq, onu qəbul etmək, özündən aşağı səviyyədə tutmamaq mədəniyyətlərarası ünsiyyətin əsasını təşkil edir.

Mədəniyyətlərarası bacarıqların ən məşhur modeli olan MKSni Byram 1997-ci ildə təsvir etmişdir. Byram modelinin ingilis dili müəllimlərinə mədəniyyətlərarası konteksti anlamalarına kömək etmək üçün hazırlandığı məlumdur. Mədəniyyətlərarası Kommunikativ Səriştə (MKS), tələbələrin öz mədəniyyətləri haqqında məlumatlılığını artırmaq və bununla da digər mədəniyyətləri şərh etməyə və anlamağa kömək etmək cəhdidir. 1997-ci ildə Bayram MKS (mədəniyyətlərarası kommunikasiya səriştəsi) modeli vasitəsilə dilin necə inkişaf etdirilməsini təqdim etdi və 5 vacib komponentin önəmini vurğuladı.

1. Onun fikrincə ilk komponent mədəniyyətlərarası səriştənin əsasını təşkil edir və bu spikerin rəftarıdır (intercultural attitudes). Burada, rəftar dedikdə, onun açıq fikirli olması – başqalarına hörmətlə yanaşması nəzərdə tutulur. Bu o deməkdir ki, mədəniyyətlərarası spiker başqa mədəniyyətlər və dəyərlər haqda məlumatlı olmalıdır, belə olan halda o, digər fikirləri öz nöqtəyi-nəzəri ilə müqayisə edir və bu da pluralizmə və mədəni müxtəlifliyin qəbul edilməsinə aparan yoldur.

2. Digər komponent bilikdir(knowledge), onun vasitəsilə öyrənən anlayır ki, nə qədər sosial qruplar və onlar arasında fərqliliklər var. Burada söhbət mədəniyyət və dil haqda faktiki biliklərdən deyil, mədəni qrupların müxtəlifliyindən gedir.

3. Üçüncü komponent başqa mədəniyyət hadisəsini özününkü ilə müqayisələndirmək (skills and interpreting and relating) bacarığıdır. Burada spiker qəbul edir ki, anlaşılmazlıq baş versə də təhlil etməyi bacarmaq lazımdır.

4. Dördüncü komponentə mədəni yeniliklərə açıq olmaq, real zamanda baş verən ünsiyyət ərzində başqa mədəniyyətlərə inteqrasiya (skills of discovery and interaction). Bayram hesab edir ki, öyrənənlər mədəniyyətlərarası ünsiyyət çərçivəsində bu komponentlərdən tez-tez istifadə etməlidirlər. Daha sonra o, bildirir ki, öyrənən və ya xarici dildə danışan və ya mədəniyyətlərarası spiker öz biliklərinin inteqrasiyası üçün daima cəhdlər etməlidir. Burada fərqli mədəni fikirlərə mənsub insanlarla münasibət qurmaq, dialoq aparmaq, fikir mübadiləsi etmək, onların

düşüncə tərzini öz fikri ilə müqayisələndirmək olduqca vacibdir. Beləliklə, bu komponent öyrəninin qlobal bir vətəndaşa çevrilməsi üçün baza qoyur.

5. Sonuncu komponent kritik mədəni maarifləndirmədir (critical cultural awareness). Buraya öyrəninin özünün və digər mədəniyyətlərin meyarlarını açıq şəkildə qəbul etmək və tənqidi yanaşmaq bacarığı aid edilir.

Multikulturalizmin ingilis dili dərslərində tətbiqi çərçivəsində müəllimlər mədəniyyətlərarası səriştəyə aid bilik və bacarıqlara yiyələnmə prosesində tələbələrə yol göstərməli, motivasiya verməlidir. Nəticədə tələbələr “digərlər” ilə qarşılıqlı əlaqələr yaratmağa sövq etməlidirlər. Tələbələr müəyyən mövzu ətrafında öz mədəniyyətləri ilə digər mədəniyyətlər arasında oxşar və fərqli cəhətləri tapmalı və onları insanlarla münasibət qurmağa hazırlayan tapşırıqları etməlidirlər.

Amerikanın Duke Universitetinin tədqiqatçısı və Mədəniyyətlərarası və Qlobal Səriştə üzrə Dünya Konsulu kimi fəaliyyət göstərən Darla Deardorfun yaratdığı Mədəniyyətlərarası kommunikativ Dil Təlimi Modeli (Intercultural communicative language teaching (ICLT)) model haqda danışarkən o, qeyd edir ki, bütün insanlar gündəlik həyatlarında mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın tətbiqinə ehtiyac duyar. Səbəbini isə belə izah edir: son 10 il ərzində mədəniyyətlərarası səriştə mövzusunu araşdırıram. Xüsusilə pandemiya dövrü bu səriştənin inkişafına həqiqətən böyük təkan oldu. İnsanlar həm təhsil, həm digər sahələrdə mədəniyyətlərarası səriştəyə müraciət etmək məcburiyyətində qalırdılar. Mədəniyyətlərarası səriştə adi ünsiyyətdən daha geniş məfhumdur. Bu, insanları yer üzündə birləşdirən bir vasitədir. Təəssüflər olsun ki, hazırda dünyada diskriminasiya hadisələri həddindən artıqdır. Əgər insanlar mədəniyyətlərarası səriştəyə daha çox meyl göstərsələr, onda ümid etmək olar ki, anlaşılmazlıqlar yavaş-yavaş yumşalacaq və insanlar bir-birilə ortaq dil tapacaqlar. Bu öz-özünə baş verəcək bir durum deyil, bu, insan təşəbbüsü ilə yaranmalıdır. Onu müxtəlif yaş təbəqələri müxtəlif sferalarda tətbiq etməyə çalışmalıdırlar. Şəxsən mənə vətəndaş hüquqları lideri kiçik Martin Luter Kinqin sözləri həmişə motivasiya verir: “Biz bir-birimizlə qardaş kimi yaşamalıyıq, əks halda bir-birimizi məhv edəcəyəmiz yaşayacağıq.” Burada da aydın göstərilir ki, biz birlikdə əmin-amanlıq şəraitində yaşaya bilmək üçün nəyisə öyrənməliyik, biz bir-

birimizi başa düşməyə çalışmalıyıq ki, bu da MKS-in əsas xüsusiyyətlərindəndir, beləki, burada dinləyib-anlamaq olduqca önəmlidir.

MKS-in (Mədəniyyətlərarası Komunikasiya Səriştəsi) əsas xüsusiyyətləri:

1. Açıq fikirlilik (openness)
2. Hörmət etmə (respect)
3. Marağında olma (curiosity)

MKS fərqliliklərə baxmayaraq effektiv ünsiyyət və davranış tərzidir. Bu fərqlər irqi, dini, mədəni, milli, cinsi, etnik və s. ola bilər. Darla Deardorf deyir ki, UNESCO-nun tələblərinə cavab verən MKS tapşırıqlarını ərsəyə gətirmək uzun zaman almışdır. UNESCO dünyanın istənilən bir yerində bu tapşırıqların istənilən bir qrupu üçün faydalı olub olmamasını müşahidə etmişdir. 5 ölkədə hekayələr dairəsi (story circles) tapşırığı pilot layihə kimi tətbiq edilmişdir. Nəticələr olduqca ürəkəçən idi. Maraqlısı o idi ki, bu tapşırıqlar akademik səviyyəsi ən yüksək olanlarla bərabər məktəb yaşlı öyrənənlər üçün və həmçinin rəsmi və qeyri-rəsmi kontekstdə də yüksək nəticə vermişdi. Tapşırığın təsviri: 3 raunddan ibarətdir və qruplarda 4-6 nəfər olur. Qrup üzvləri fərqli mədəniyyətləri təmsil edir. 1 qrupa təxminən 45 dəq. vaxt ayrılır. İlk raunda tanışlıq daxildir: “Zəhmət olmasa, 2 dəq. (ingilis dili səviyyəsindən asılı olaraq dəyişə bilər) ərzində özünüzü təqdim edin və sizi təsvir edəcək 3 cümlə deyin.” Burada dinləmə-anlama prosesi yüksək səviyyədə olmalıdır, çünki, sual verilmir, şərh edilmir, heç kimin sözü kəsilmir. Qrup üzvləri fasiləsiz bir-birinin ardınca tapşırığın ilk raundunu yerinə yetirirlər. İkinci raunddakı tapşırıq UNESCO tərəfindən xüsusilə dəstəklənmişdir: “Həyatınızda fərqli (dil, din, irs, cins və s.) bir insanla olan təcrübənizdən, bu təcrübənin sizə qazandırdıqlarından, fikirlərinizdə baş verən dəyişiklikdən 2 dəq. ərzində danışın”. Üçüncü raundda hər kəs sıra ilə bir-birinin nitqindən ən yadda qalan cümləni və ya fikri səsləndirir. İngilis dili dərslərində istifadə edilən bu tapşırığın üçüncü raundu multikulturalizmin tətbiqi zamanı xüsusilə effektivdir. 3 raund bitdikdən sonra iştirakçılar bir-birilə müzakirələr aparır, bir-birinin danışdığı hekayələrə fikir bildirirlər. (45, 30)

Növbəti tapşırıq növü rol oyunlarıdır. C.Doti və M.Lonq real həyata əsaslanan bu tapşırıqlarla bağlı belə bir fikir irəli sürürlər: “Yeni bilik real-həyat hadisələri və

fəaliyyət növləri ilə birləşdirilsə, o zaman uzunmüddətli yaddaşda daha çox qalar.”

Bütün dünyada fəaliyyət göstərən müəllimlər üçün ingilis dili tədrisində həmin dilin mədəniyyətini də öyrətmək konsepsiyası artıq neçə illərdir ki, davam edir. Buna görə də dil pedaqogikasında dil və mədəniyyətin bir-birinə qarışması, eləcə də mədəniyyət olmadan bir dilin öyrədilməsinin mümkünsüzlüyü, həmçinin mədəniyyətin dilin istifadəsində vacib yer tutması müəyyən olmuşdur.

Multikulturalizmin ingilis dili dərslərində tətbiq olunması zamanı istifadə olunan çalışmaların seçimində qarşıya qoyulan müəyyən tələblər vardır. (40,270)

Onlardan bəziləri bunlardır:

1. Kommunikativ yönümlülük
2. Autentik xarakterlilik
3. Real həyatla bağlılıq
4. Ünsiyyətə “məcburiyyət”
5. Qrup və cütlükləri cəlb etmə
6. Sosial-mədəni faktorlara fokuslanma

Müəllimlər material seçimində tələbələrin yaş və dil biliklərini nəzərə almalıdırlar. Hətta başlanğıc səviyyədə olan tələbələr belə düzgün seçilmiş bir video klipi izləyə, dinləyə, anlaya bilər. (43,30)

Bəzi tətbiq yollarına nəzər yetirək:

- Tələbələr təqdim olunan bir dialoqu dinləyib cədvəl, diaqram və s. şəkildə hazırlanmış tapşırığı tamamlaya bilərlər.

- Tələbələr müşahidə etdikləri davranışları təsvir edə və hansının öz doğma mədəniyyətinə bənzədiyini, hansının bənzəmədiyini müzakirə edə bilərlər.

- Mədəniyyəti araşdırmaq üçün atalar sözlərindən istifadə etmək, mədəniyyət haqqında stereotipləri və yanlış təsəvvürləri təhlil etmək üçün gözəl bir vasitədir.

- Rol oyunları zamanı fərqli mədəniyyəti təmsil edən iştirakçılar bir-birini məlumatlandırmaqla yanaşı mədəniyyətlərarası kommunikasiya səriştəsini də yüksəltmiş olurlar.

- Mədəniyyət simvolları (məsələn, heykəlciklər, alətlər, zərgərlik, sənət əşyaları) təqdim edilən tələbələr həmin əşyalar haqda ətraflı məlumat taparaq onu auditoriyaya təqdim edir, tapşırıq daha sonra sual-cavab, müzakirə, milli əşyalarla müqayisələndirmə mərhələləri ilə davam edir.

- Müxtəlif mədəniyyətlərdə jestlərin mənası və onlar arasında əlaqənin təsviri

Aparılan təcrübələrə əsasən multikulturalizmin ingilis dilində uğurlu tətbiqi ilə bağlı ən azı aşağıdakılar təsdiqlənmişdir: (33,120)

- Yaş və dil səviyyəsinə uyğun düzgün autentik material seçilməlidir
- dinləmə və anlamanın yüksək səviyyədə olması təmin edilməlidir
- hədəf dilin istifadəsindən kənara çıxmaq
- material seçimində tələbələrin istəyi nəzərə alınmalıdır
- mövzu ilə bağlı araşdırma aparmaq üçün internetə çıxış təmin edilməlidir

- Sual-cavab etmək
- Eşitdiyini olduğu kimi təkrar etmək
- Hə/yox cavablarından qaçınmaq
- Aramla və aydın danışmaq
- mövzuya giriş etməzdən əvvəl müxtəlif ölkələrin həmin mövzu ilə bağlı təcrübələrini auditoriyaya çatdırmaq

İngilis dili öyrənməsi xarici mədəniyyətin öyrənilməsidir. İngilis dilinin tədrisi zamanı aşağıdakı prinsiplər əsas götürülməlidir:

a) Linqvistik prinsiplər. Bu prinsipdə tələbələrin şifahi və yazılı nitqinin inkişaf

etdirilməsi, onların ilkin oxu və yazı bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur.

b) Kommunikativ prinsiplər. İkinci xarici dil üzrə məzmun standartları müəyyənləşdirilərkən aşağıdakı fəaliyyət istiqamətləri nəzərə alınmışdır:

Ünsiyyət, əməkdaşlıq, problem həlli, tətbiqetmə

c) Sosial-mədəni prinsiplər. Müxtəlif mədəniyyətləri öyrənmək və geniş dünyagörüşə malik olmaq ingilis dilinin tədrisində əsas yer tutur.

ç) Təlimin təşkili prinsipləri. Təlim prosesində müəllim aşağıdakı məsələlərə diqqət yetirməlidir:

- dil mühiti yaratmaq;
- təlim nəticələrinə uyğun düzgün istiqamət götürmək;
- standartlara əsasən mövzunu müəyyən etmək;
- standartlara uyğun təlim məqsədləri müəyyən etmək;
- tələbələrin maraq və ehtiyaclarını nəzərə alaraq təlim mühiti yaratmaq;
- müxtəlif motivasiyadan, yaradıcı simvollardan istifadə etmək;
- yaradıcı xarakterli ev tapşırıqları vermək;
- tələbələr fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində diaqnostik, formativ, summativ, eləcə də özünüqiymətləndirmə vasitələrindən istifadə etmək;
- tələbə portfoliosunu yaratmaq;
- vaxtdan səmərəli istifadə etmək;
- fonetika, leksika və qrammatika, lüğətdən istifadəni məzmun daxilində mənimsətmək;
- gündəlik (işlək) ifadə və nitq modellərindən istifadə etmək;
- İKT və audio-vizual vasitələrdən təlim məqsədinə uyğun istifadə etmək;
- elektron təqdimatlara geniş yer vermək;
- kollektiv, qruplarla, cütlərlə və fərdi iş formalarını təlim məqsədinə uyğun tətbiq etmək.

Multikulturalizmin dərslərdə tətbiqi müəllimin səriştəliliyindən asılı olan məqamdır. (37,50) İngilis dili dərslərində multikulturalizmin tətbiqi zamanı prioritet məsələlərdən biri seçilmiş mövzulardır. Mövzular seçilərkən təbii olaraq sinfin yaş qrupu nəzərə alınmalıdır. Beləki, əgər orta məktəb səviyyəsində multikulturalizm haqda ümumi məlumatlar çatdırılırsa, yuxarı yaş qruplarında

multikulturalizmin müxtəlif ölkə modellərindən danışla, onun ölkə inkişafına təsiri, keçdiyi tarixi yol, beynəlxalq müstəvidə təqdimatı mövzusunda müzakirələr aparıla, inşalar yazıla bilər. Məlumdur ki, dərslərin əsas məqsədi ingilis dilində tələbələr arasında sosial birliyi və anlaşmanı təşviq etməkdir. Öncədən hazırlanan ESL (ingilis dili ikinci dil kimi) dərslərində nəzərdə tutulmalıdır ki, tələbələr öz ölkələri (əgər sinifdə xarici tələbə varsa) və ya doğulduğu məkanlar (Azərbaycan əraziləri) üzrə sosial birliyin əhəmiyyəti, multikulturallığın necə əldə edilməsi, təzahürü, xüsusiyyətləri barədə fikir yürütmək imkanına malik olsunlar. Dərslərini tərtib edərkən ingilis dilini tədris edən müəllim 21 may – Ümumdünya Dialoq və İnkişaf Naminə Mədəni Müxtəliflik Günü, 16 noyabr Beynəlxalq Tolerantlıq Günü və digər müvafiq tarixləri də nəzərə almalıdır.

Hər bir mövzunu izah edərkən müəllim öncədən hazırlanmış naməlum söz və söz birləşmələrinin tərcüməsi ilə tələbələri tanış etməli, lüğətin möhkəmləndirilməsi üçün müxtəlif tapşırıqları verməli, onların mövzunu qavradıqlarından əmin olmalıdır.

Müəllim həmçinin düzgün dərslər bölgüsünə də diqqət yetirməlidir. Beləki, yeni mövzunu oxuyub tərcümə etdikdən sonra, yeni sözlərdən istifadə edərək tələbələrin bir-birilə mövzu üzrə dialoqlar tərtib etməsi, daha sonra isə ümumi sinif müzakirəsi, həmçinin multikulturalizmlə bağlı hər biri tələbənin öz fikrini ifadə etməsinə vaxt ayırmalıdır. Müəllimin metodikasından asılı olaraq səhvlər dərhal və ya müzakirə bitdikdən sonra düzəldilir. Belə olan halda tələbələr bir-birinin təcrübələrindən yararlanmağa biləcəklər.

Multikulturalizmin ingilis dili dərslərində tələbələrə aşılamağın yollarından biri də izolyasiya, assimilyasiya, inteqrasiya, miqrasiya və s. bu kimi terminlərdən istifadəni təmin etməkdir. Bu müxtəlif tapşırıqlar formasında tələbələrə təqdim edilə bilər. Məsələn, terminin qısa kontekstdə istifadəsi, termin və onun izahının tapılması, terminlə bağlı müəyyən ölkə təcrübəsi və s.

Multikulturalizmin tədrisdə və təhsildə rolundan danışarkən multikulturalizmin 5 göstəricisini də qeyd etmək vacibdir ki, onların da yaradıcısı

Mutikultural Cəmiyyətə Vətəndaşların Uyğunlaşması kitabının müəllifi Ceyms Banksdır. (37,120) Bunların yaranması səbəbindən danışarkən o, deyir ki, bir dəfə məktəblərin birində çoxmədəniyyətli təhsil haqda mühazirə ilə çıxış edərkən, riyaziyyat müəllimi ona deyib ki, bu mühazirənin onun keçdiyi dərslə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bu hadisə Ceymsi vadar edib ki, həmin 5 göstəricini müəllimlər üçün işləyib hazırlasın ki, onlar da öz növbəsində fənnindən asılı olmayaraq, ümumi olaraq təhsildə inteqrasiyanın vacibliyini anlasınlar.

1. Məzmunun inteqrasiyası müəllimin tədris etdiyi fəndən asılı olmayaraq gərəkli olduğu halda müəyyən məlumatları auditoriyaya çatdırarkən, prinsiplər və nəzəriyyələr haqda məlumat verərkən, fərqli mədəniyyətlərdən nümunələr gətirərək izah etməsi haqdadır.

2. Biliyin formalaşması tələbələrə dərslük müəlliflərinin və tədqiqatçıların şəxsi nöqtəyi-nəzərlərinin, fikirlərinin biliyin formalaşması üsullarına necə təsir etdiyini izah edir.

3. Qərəzli münasibətin azaldılması tələbələrə irqi məsələlərə demokratik yanaşmanı, həmçinin dominant sosial qrupların insanların etnik kimliyinə necə təsir etdiyini anlamağa yönəlmiş bir göstəricidir.

4. Pedaqogikanın bərabərliyi və ya ədalətlik prinsipi tədris zamanı müəllimin tələbələrin etnik, sosial durumu, dini, dili, irqi, mədəni və milli dəyərlərini nəzərə alaraq fəaliyyət göstərməsini nəzərdə tutur.

5. Məktəbdaxili mədəni imkanların genişləndirilməsinə məktəbdəki şəraitin tələbələr arasındakı etnik fərqləri nəzərə alaraq qurulması daxildir.

İngilis dili öyrənənlər, xüsusən də daha yaxşı öyrənmək üçün dinləmə qabiliyyətini inkişaf etdirməyə çalışan tələbələr, öyrənməyə və dinləməyə daha çox vaxt sərf etmələrinə baxmayaraq az irəliləyişin olduğundan şikayətlənirlər. Halbuki, məqsədə çatmaq üçün əllərindən gələni edirlər. Bəziləri, məsələn, dinləmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün öyrənmə prosesi zamanı yalnız qulaqcıqdan istifadə edirlər və hər gün dinləməyə bir neçə saat sərf edirdilər. Ancaq yeni dinləmə materialları ilə tanış olduqda onu anlamağa çətinlik çəkirlər.

Bunun səbəbi müxtəlif ola bilər, məs., lüğət ehtiyatı və ya qrammatik biliklər zəif ola bilər, tələffüzü anlamaqda çətinlik ola bilər və s. Ancaq daha əhəmiyyətli bir səbəb kimi öyrəndikləri dil haqqında lazımi mədəni məlumatlara sahib olmamalarını göstərə bilərik. (35,120) Dinləmək, hədəf dilin mədəniyyəti, siyasəti və iqtisadiyyatı ilə sıx bağlıdır. Birinin dinləmə qabiliyyətini qiymətləndirərkən əslində ingilis dili intellektual diapazonu, analitik və təxəyyül qabiliyyəti də nəzərə alınmalıdır.

Belə bir təcrübə aparılmışdır: nisbətən asan dinləmə materialından istifadə edərək içində yeni sözlər olan xəbərlər, reportajlar, hekayələr, mühazirələr, sənət, elm, idman, iqtisadiyyat kontekstində mənanı təxmin etmələri tələbələrə tapşırıq kimi verilmişdir. Dinlənən materiallar tələbələrin tanış olduqları məlumatlarla əlaqəli olduqda onun anlaşılıqlı olması müşahidə edilmişdir. Bəzən materiallar asan ola bilər və sözün tələffüzü anlaşılıqlı ola bilər, ancaq tələbənin dünya görüşünün, mədəni biliyinin, multikultural baxışının zəif olması səbəbindən dinlənən materialın anlaşılıqlı olmamasına gətirib çıxara bilər. Məsələn: Chappaquiddick was created during the last ice age. Əgər tələbə Chappaquiddick-in Amerikada ada adı olduğunu bilmirsə, mətnin anlaşılmasında çətinlik yaranacaq.

Yuxarıdakı izahatdan mədəniyyətin dinləmə qabiliyyətində nə qədər əhəmiyyətli rol oynadığını görə bilərik.

Ölkəmizin multikulturallığının daha bir nümunəsi burada təhsil alan xarici vətəndaşlardır. İngilis dili dərslərində multikulturalizmin tələbələrə aşılması yollarından danışarkən multikultural müəllimin davranışı önə çıxır. Beləki, müəllim öz davranışı ilə bütün auditoriyaya bariz nümunədir. Hər hansı bir mövzunun izahının xarici tələbənin olduğu mühitdə ortaq dildə deyil, azərbaycan dilində verilməsi multikultural dəyərlərin kobud şəkildə pozulmasıdır. Əksinə, hər bir situasiyada xarici tələbələri nəzərə alaraq davranmaq bir daha qonaqpərvərlik, empati qurma, mərhəmət göstərmə kimi müsbət davranış qaydalarına əməl etməklə multikultural dəyərləri auditoriyaya nümayiş etdiririk.

Bəs multikultural müəllimin vəzifələri hansılardır? Onları aşağıda nəzərdən keçirəcəyik:

1) tələbələrin fərqli, müxtəlif mədəni-mənəvi şəxsiyyətini başa düşmək, müsbət qarşılamaq;

2) multikultural fərqliliyin təhlilini aparmaq;

3) irq, dil, din və digər fərqliliyə baxmayaraq sinifdə şagird və ya tələbələrin bir-birinə qarşılıqlı müsbət münasibətini təmin etmək;

4) zorakılıq, kobudluq, insan hüquqlarının pozulması, bərabərsizlik, dini, irqi və ya dil ayrışdırıcı kimi problemlərin həllində valideyn və müəllimlərin birgə iştirakını təmin etmək və bunun zəruriliyini dərk etmək;

5) tələbələrin mədəni, mənəvi fərqlilikləri və stereotipləri müəyyən etmək, onlardan uzaqlaşdırmaq;

6) tənqidi və şüurlu düşünmək;

Ümumiyyətlə multikulturalizm və tolerantlıq kontekstləri multikultural müəllimin şəxsi keyfiyyətləri ilə əlaqədardır və bu xüsusiyyətlər təlimçinin bu sahədə səriştəliliyini təyin edir. Bu xüsusiyyətlər tələbələrin multikultural tərbiyəsinə birbaşa təsir edən əlamətlərdir. Müəllimin multikultural səriştəliliyi əsas bu xüsusiyyətlərdən ibarətdir:

1. multikultural sahədə bacarıq və təcrübə;
2. multikulturalizmlə əlaqədar təhsil texnologiyalarından istifadə bacarığı;
3. beynəlxalq müstəvidə ünsiyyət və dialoq qurma bacarığı;
4. əxlaqi mövqeyin tənzimlənməsi

Yüksəkixtisaslı pedaqoqun multikultural hazırlıq səviyyəsinin xüsusiyyətlərinə müxtəlif mədəniyyətlərin təmsilçilərinə hörmətlə yanaşma, onlarla qarşılıqlı müsbət münasibəti təmin etmə, etnik problemləri yoluna qoyma və s. bu kimi bacarıqları aid etmək düzgün olar. Sadalanan bu keyfiyyətlər daima bir-birilə əlaqəli şəkildə inkişaf edir. Aşağıda öz əksini tapan amillər də öz növbəsində müəllimin multikultural hazırlıq səviyyəsini müəyyənləşdirir:

1. Sosial-mədəni faktorlara – multikultural şəxsin, cəmiyyətlərarası münasibətlərin, təhsil ocaqlarında kollektivlərin mədəni formalaşması və inkişafı üçün zəruri şərtlər aiddir.

2. Pedaqoji faktorlara - ali məktəblərdə təhsil texnologiyalarının düzgün qurulmasına dair məsələlər aiddir. Müəllimin və ya pedaqoqun multikultural hazırlığının bünövrəsində təbii ki, təlim-tərbiyə prosesi dayanır və buna həmçinin onun başqa cəmiyyətin nümayəndələri ilə münasibətlərin tənzimlənməsi də öz təsirini göstərir. Bu sahədə aparılan təcrübələr xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. [31,s.120] Pedaqoji şərtlər həm də multikulturalizmlə əlaqədar xüsusiyyətlərin universitet tələbələri tərəfindən keyfiyyətli mənimsənilməsi prosesinə istiqamətlənmiş işləri əhatə edir.

3. Psixoloji faktorlara isə təhsil alanların mənəviyyəti, tələbat və məqsədləri, şəxsi maraq və istəkləri daxildir.

Qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlərə sahib, multikultural dəyərləri özündə cəmləşdirən, empatiya və tolerantlıq kimi hissləri ehtiva edən bir şəxsiyyətin formalaşması istənilən cəmiyyətin prioritet məsələlərindəndir. Bu mənada yüksəkixtisaslı, peşəkar kadrların hazırlanması ölkəmizin təhsil sisteminin qarşısında duran vacib məsələlərdən olmuşdur.

Yuxarıda da qeyd olunan kimi buradakı əsas məsuliyyət müəllimlərin üzərinə düşür. Ona görə ki, multikultural və tolerant cəmiyyətə xas xüsusiyyətlərin mühafizəsi, onların növbəti nəsillərə ötürülməsi məqsədilə aşılması önəmli prosesdir.

2.2. Multikultural cəmiyyətdə tolerantlıq.

Multikulturalizm fəlsəfi-mədəni ideologiyaya əsasən məzmun və mahiyyət cəhətdən tolerantlıqla həmişə sıx bağlı olmuşdur. O, müxtəlif mədəniyyətlərin və dəyərlərin yanaşı mövcudluğunu, xalqın birgəyaşayışını təmsil edən tolerantlığın

ən başlıca vəzifələrindəndir. Multikulturalizm və tolerantlıq məfhumlarının hər ikisi müxtəlifliklə bağlı olsa da onları bir-birindən fərqləndirən cəhət də vardır. Beləki, tolerantlıq kiməsə bəslənilən mənfi münasibətə aid olduğu halda, multikulturalizm fərqliliklərə müsbət münasibəti təsvir edir.

Dövlətin tolerantlıq prinsiplərini uğurlu şəkildə həyata keçirməsini müasir dövrdə artıq tətbiq olunmağa başlayan multikulturalizm siyasəti əyani şəkildə göstərməkdədir. Ən qədim dövrlərdən bəri Azərbaycan, ərazisində ayrı-ayrı xalqların, milli azlıqların əmin-amanlıq şəraitində yaşaması kimi tanınan və müxtəlif mədəniyyətlərin mövcud olduğu, inteqrasiya etdiyi bir məkan olaraq məşhurlaşmışdır.

Azərbaycan elə bir yerdir ki, burada tarixin müxtəlif mərhələlərində zərdüştlük, xristianlıq, və islam dininə sitayiş olunurdu. Elə bu fakt da bir daha onu sübut edir ki, tariximiz boyu ölkəmizdə multikulturalizm və tolerantlıq insanların həyat tərzinə çevrilmişdir.

Misirli tədqiqatçı-alim Əbdül-Hafiz qloballaşmanı tarixi inkişafın nəticəsi olaraq gördüyünü öz elmi işlərinin birində göstərmişdir. O, yazır ki, əgər insanlar digər millətlərin nümayəndələrinə qarşı hörmətlə yanaşarlarsa, qloballaşmadan hamının maraqlarını təmin edərək istifadə edilə bilər. Burdan belə bir nəticəyə gəlinir olar ki, milli mədəniyyətlər məhv edilmədiyi halda qloballaşma mənfi şəraitin yaranmasına gətirib çıxarmaz. [28, s.49]

Məşhur tədqiqatçı N.V.Tişuninin fikrinə görə, baş verən kütləvi miqrasiyanın təsiri nəticəsində Avropa dövlətləri öz formatlarını dəyişmişlər və həmin yerdəyişmə həm psixoloji, o cümlədən iqtisadi məsələlərlə əlaqədardır. Burada qloballaşma ilə yanaşı tək, fərdi və milli identiklik və s. kimi multikulturalizmlə bağlı məsələlər ortaya çıxır.

Fransız tədqiqatçıların apardığı araşdırmalara görə 1984-1986-cı illərdə təsadüf edilən “Larousse” lüğətində terminin adı çəkilsə də onun haqda heç bir izah verilməmişdir. Terminin izahı 1991-ci ilə “Brockhaus” ensiklopediyasında

(Almaniya) verilmişdir. Göründüyü kimi terminin məşhurlaşması axır 30 ilə təsadüf edilir.

Multikultural cəmiyyət ya da təxminən eyni mənaya gələn tolerant icma birləşməsinə “Brockhaus” ensiklopediyasında (İsveçrə, 1957) rast gəlinir. Bu ensiklopediyada göstərilir ki, tolerant cəmiyyət müxtəlif mənəvi fikirlərə, fərqli etiqadlara, mənəvi dəyərlərə, etnik mənsubiyyətə, ünsiyyət dilinə məxsus insanları ehtiva edir. Belə bir cəmiyyətin əsas məqsədi qarşılıqlı ünsiyyətin, anlaşmanın, hörmətin, etnik fərqliliyin qəbulu və xalqların, millətlərin birgəyaşayışının təmin edilməsidir. [25, s.127]

Multikultural və ya tolerant cəmiyyət dedikdə müxtəlif milli-mənəvi dəyərlərə, etiqada məxsus icma nəzərdə tutulur.

Göründüyü kimi, təbii ki, multikultural cəmiyyət və ya tolerant cəmiyyət məfhumu üçün çoxcəhətlik əsas xarakterik xüsusiyyətdir. Bu isə o səbəbdəndir ki, adıçəkilən termin haqda tarixin müxtəlif dövrlərində fərqli fikirlər irəli sürülmüşdür. Deyilən izahları ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticəyə gələ bilərik:

1) multikultural və ya bu məfhumla təxminən eyni mənaya gələn tolerant toplum fərqli etnik-mədəni qrupların birgə yaşayışı nəticəsində yaranır.

2) belə cəmiyyətlərdə insanlar təmsil etdikləri qrupun adət-ənənələrini, etnik-mədəni dəyərlərini və digər xüsusiyyətlərini tərk etmək məcburiyyətində olurlar.

3) burada mədəni, mənəvi ənənələrin, fərqli dəyərlərin qarşılıqlı şəkildə tədqiqi-təbliği aparılır, mədəniyyətlərarası münasibətləri möhkəmləndirmək məqsədilə beynəlxalq səviyyədə xüsusi dialoqlar, konfranslar, təlimlər təşkil olunur.

Günümüzdə bu anlayışların aktualıq qazanmasında iki mənbə, iki cərəyan böyük rol oynamışdır: 1. amerikan universitetləri və 2. beynəlxalq təşkilatlar, xüsusilə isə UNESCO. Bunlardan birincisi amerikan universitetləri bu məfhumu elmi, ikinci mənbələr isə siyasi prizmadan yanaşmışdır ki, buradakı əsas fokus

insan hüquqlarının mühafizəsi, bərabərsizliyin aradan qaldırılması, etnik-ayrı seçkiliyin tənzimlənməsi, təhlükəsizliyin bərpası və s. kimi məsələlər üzərindədir.

UNESCO-nun 02.11.2001-ci il tarixli Bəyannaməsində mədəni-mənəvi fərqlilik insanın və təbiətin inkişafı üçün zəruri olan mənbə kimi göstərilmiş, etnik-mədəni dəyərləri ilə bir-birindən fərqli insanların birgə yaşayışının təmin edilməsi göstərişi verilmişdir.

Deyilənlərin bariz nümunəsi olaraq günümüzdə bütün dünyada, xüsusilə Azərbaycanda mədəniyyət sahəsindəki işçilərin hazırlıq səviyyələrinin yüksəldilməsi, multikultural baxışı əks etdirən müxtəlif nəşrlərin təşkili ilə əlaqədar keyfiyyətli işlər həyata keçirilməkdədir.

Tolerantlıq ümumiyyətlə mədəniyyətlərin, sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir və onların qarşılıqlı olaraq inkişafını təcəssüm etməkdədir. Tolerantlıq sözü latıncadan tərcümədə icazə vermək, fikir verməmək, səbr etmək və s. bu kimi mənaları ifadə edir. [36, s.93] Bu sözün başqa xarici dillərdə də izahı məlumdur, beləki, türkcə xoşgörü, ərəbcə musamihə ifadələri ilə eynilik təşkil etməkdədir. Tolerantlıq həm də başqalarının etnik-mədəni düşüncələrinə hörmət kimi də başa düşülür.

Bir sıra dünya alimləri tolerantlığın izahını verərək bu söz barəsində öz fikirlərini bildirmişlər. Onlardan bəziləri deyir ki, tolerantlıq həyatın vacib prinsipidir. Bəziləri isə düşünür ki, o, bəşəriyyətdə mövcud olan qeyri-bərabərlik önündə pərdə rolunu oynayan, onu gizlədən simvolik bir vasitədir. Tolerantlığı tədqiq edənlərdən biri də alim Uoltser olmuşdur. O, tolerantlığın inşafının bir neçə mərhələdən ibarət olduğunu bildirmişdir:

1. I dövr - XVI-XVII əsrləri əhatə edir, etnik-fərqliliyin qorunması üçün tolerantlıq funksiyalarını yerinə yetirmək;
2. II dövr - fərqliliklərə laqeydliyin qarşısının alınması;
3. III dövr - stoisizm, başqa sözlə digər insanların da hüquqlarının olduğuna və nə olursa olsun həmin hüquqların qəbul edilməli olmasına əsaslanır;

4. IV dövr - münasibətlərdə səmimiyyət, bir-birinə hörmətlə yanaşmaq, bir-birinin fikrinə maraq göstərmək;

5. V dövr - müxtəlifliyi, xalqlararası münasibətləri beynəlxalq səviyyədə qəbul etmək

Onu da bildirmək lazımdır ki, tolerantlığın qədim dövrlərə qədər gedib çatan köklərinin olduğu məlumdur. Platon və Sokrat sakinlərin sosial-mənəvi birgəliliyini nəzərdə tutan asketizm konseptini dözümlülükə əlaqələndirmişdir. [36, s.70]

Tertulianın təqdim etdiyi nəzəriyyədə isə tolerantlıq ilahi varlıq qismində göstərilməkdədir. Digər bir tədqiqatçı Kassiodor isə dözümlülüğü müdriklərə xas bir xüsusiyyət kimi ön plana çəkir. Orta əsrlərdə isə tolerantlıq fanatizm və şovinizmə qarşı çıxan mövqedən təsvir olunmuşdu. Həmin dövrdə tolerantlıq məfhumu daha çox dinlə əlaqələndirilirdi.

Dini dözümlülüğü təmsil edən ilk sənəd 1648-ci ildə imzalanan Vestfal müqaviləsi sülhü hesab edilir. Qərb fəlsəfəsinin təmsilçisi Con Lokka məxsus Din dözümlülüğü nəzəriyyəsi tolerantlıqla bağlı izahları ön plana çıxarır. Dözümlülüğün əxlaqi ideologiyayla əlaqələndirilməsinə Kanta məxsus Əbədi sülhə doğru əsərində rast gəlinir. Əsərdə insanlararası münasibətlərin qarşılıqlı anlaşma və hörmət əsasında qurulmalı olduğu bildirilmişdir. Rerix isə öz əsərində tolerant münasibəti yüksək tərbiyənin nəticəsi kimi göstərmişdir. [15, s.23] Solovyov Xeyirxahlığın bəraəti əsərində tolerantlığı - təmkinliklə eyniləşdirir. Dözümlülük insanın həyata məhəbbətindən yaranır - fikri Lev Tolstoyun "Vətənpərvərlik və sülh" əsərində qeyd olunmuşdu. Qərbin əsas tədqiqatçılarından Nitşe isə tolerantlığı özünə qalib gəlmək və təmkinlilik mənalari ilə eyniləşdirmişdi. Dünyaca məşhur dahi Nizaminin "Yeddi gözəl", Mirzə Cəlilin, "Kamança" əsərlərində tolerantlığın və multikulturalizmin təbliğ olunduğu cəmiyyətə və onun yaradılmasına xüsusi yer verilmişdi.

Tarixə dönüb baxdığımızda bir daha əmin oluruq ki, həm Səfəvilər, həm XX əsrin 20-ci ilinə qədər olan dövrdə mövcud olan Xalq Cümhuriyyəti zamanı, həm

də ümummilli liderin hakimiyyəti dövründən başlayaraq multikulturalizm və tolerantlıq dövlət siyasəti formatını almış və daima yüksələn xəttlə inkişaf etmişdir. Bütün bunlar maddə şəklində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da öz əksini tapmışdır. Ölkəmizin tolerantlıq ənənələrini o zamanlardan bu günümüzə qədər gətirib çatdırması faktı hazırda da beynəlxalq sferada qəbul olunan və təqdir edilən həqiqətlərdəndir.

Ölkəmizin coğrafi mövqeyinin Qərblə Şərqlin birləşdiyi məkanda olması beynəlxalq münasibətlərin, dialoqların inkişafına müsbət təsirini vermişdir. Bu münasibətləri həmişə diqqət mərkəzində saxlayan ölkə Prezidentinin qərarı ilə 2016-cı il “Multikulturalizm ili” elan edilmişdir. Hazırda Azərbaycan Avropa Şurası, ATƏT, BMT, İslam Konfransı Təşkilatı və s. belə yüksək statuslu təşkilatların rəsmi üzvüdür. Avropa ölkələrinə inteqrasiya prosesi “Şərq tərəfdaşlığı” adlı layihə çərçivəsində reallaşdırılır.

Ölkəmizin sakinləri üçün multikultural mühit, tolerant cəmiyyət həmişə həyat tərzi olduğu üçün burada tez-tez beynəlxalq səviyyəli konfranslar, dialoqlar, görüşlər təşkil edilir. Nümunə olaraq 2010-cu ildə Bakı şəhərində keçirilən “Qloballaşma, din, ənənəvi dəyərlər” mövzusunun müzakirə edildiyi tədbiri göstərə bilərik ki, buradakı müxtəlif etnik-mədəni dəyərləri təmsil edən iştirakçı ölkələrin sayı 200-zü keçmişdir. Bunu isə Azərbaycanın bir tolerant ölkə kimi beynəlxalq aləmdə nüfuzunun, multikultural mühitinin genişlənməsi, daha da güclənməsi və inkişafı ilə birbaşa əlaqələndirmək düzgün olar.

Digər tərəfdən Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun da 2011-ci ildən başlayaraq məhz paytaxtımızda BMT-nin Dünya Turizm Təşkilatı, İSESKO, Avropa Şurası və s. nüfuzlu təşkilatların dəstəyi ilə keçirilməsi başqa bir nümunədir.

Heydər Əliyev Fondu heç bir zaman öz dəstəyini ölkədəki multikulturalizm və tolerantlıq səviyyəsinin yüksəlməsi istiqamətində aparılan işlərdən əsirgəməmişdir. 2016-cı ildə Bakıda 2014-cü il tarixli BMT Baş Məclisinin 69-cu sessiyası çərçivəsində reallaşan Sivilizasiyalar Alyansının VII Qlobal Forumu da həyata keçirilərək ölkə inkişafına öz töhvəsini vermişdir. 2016-cı ildə keçirilən daha bir mötəbər tədbir isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci

Qlobal Forumu olmuşdur ki, dünyanın 140 müxtəlif ölkəsinin beynəlxalq səviyyəli təmsilçiləri burada iştirak etmişlər. [12, s.37]

Dünyada öz təsdiqini tapmış multikulturalizm modelləri sırasında İsveç, Kanada, ABŞ, Avstraliya modelləri xüsusi yer almışdır. Artıq multikulturalizmin Azərbaycan modeli də bu ölkələr siyahısına əlavə edilmişdir. Beləki, ölkəmizdəki tolerantlıq mühiti dünya ölkələri tərəfindən hörmətlə qarşılır və artıq nümunə model qismində seçilərək bir neçə ölkədə tətbiq edilir. ABŞ-ın Oreqon və Yuta ştatlarında Nümayəndələr Palatasında ölkəmizin tolerantlıq modelinə rəğbət edildiyini əks etdirən bəyannamənin qəbul olunması da buna bariz nümunə hesab olunur. [13, s.136]

Günümüzdə Azərbaycan multikulturalizmi fənni xüsusi layihə çərçivəsində dünyanın və Azərbaycanın nüfuzlu 22 ölkəsində tədris edilir. Təbii olaraq, bu, ölkədəki multikultural mühitin yüksək səviyyədə olmasına, peşəkar və multikultural kadrların hazırlanmasına birbaşa müsbət təsirini göstərməkdədir. Bu layihənin təşkili və reallaşdırılmasını ölkədə multikulturalizm və tolerantlıq mühitinin genişləndirilməsi və inkişafı yolunda görülən işlərə dəstək kimi qiymətləndirmək olar. Beləliklə, Universitetlərin magistratura və bakalavr pillələrində aparılan “Azərbaycan multikulturalizmi” və “Multikulturalizmə giriş” fənləri həm ölkəmizdə, həm də dünyada yüksəkixtisaslı peşəkar təlimçilər tərəfindən təşkil olunur.

Tolerantlıq prinsiplərinin və multikulturalizmin təbliği istiqamətində aparılan işlərdən danışarkən Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin dəstəyilə mütəmadi olaraq təşkil olunan qış-yay məktəblərində həm yerli, o cümlədən, xarici tələbələrə mühazirə oxuyub, onların inkişafına öz töhfələrini verən peşəkar müəllimlərin əməyini qeyd etmək vacibdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Heydər oğlu Əliyev 2016-cı ili “Multikulturalizm ili” elan etdikdən sonra Tədbirlər Planı işlənib hazırlandı ki, bu da müəllimlərin ölkə üzrə universitetlərdə multikulturalizm və tolerantlıq mövzunu əhatə edən müzakirə və söhbətlərin aparılmasını nəzərdə tuturdu. Bu kimi mühazirələrdə alimlərimiz, tədqiqatçılarımız Azərbaycan multikulturalizmi siyasəti çərçivəsində aparılan işlərlə auditoriyanı tanış etməyi hədəfləyərkən iştirakçılar

arasında düşmənçilik mövqelərini gizlədə bilməyən ermənipərəst qüvvələr çıxışları ilə təzyiq göstərməyə çalışsalar da, qədimlərdən günümüzədək multikulturalizm və tolerantlıq sahəsində Azərbaycanda görülən işlər tarixi sübutları ilə hər kəsin diqqətinə çatdırılaraq düşmən tərəfi layiqliyinə susdurulmuşdur.

Humanizm və demokratiya multikulturalizmin və tolerantlığın təcəssümü kimi görünməkdədir. Odur ki, multikulturalizm və tolerantlıq da olmadan dostluq, əməkdaşlıq və s. ünsiyyət formalarının yaranması və beynəlxalq səviyyədə inkişafı mümkün deyil.

Multikulturalizm termini ilk dəfə Kanadada yaransa da indi artıq dünyanın inkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş ölkələrində də mövcuddur və gündən-günə yüksəliş qazanmaqdadır. Bildiyimiz kimi tolerant münasibət, eləcə də milli azlıqların, onların etnik-mədəni keyfiyyətlərinin, milli-mənəvi fərqlərinin qəbul edilməsi multikulturalizmin əsasını təşkil edir.

Bəzi elmi ədəbiyyatlarda, elmi məqalələrdə və bir sıra beynəlxalq materiallarda göstərilənlərə əsasən multikulturalizm anlayışı hələ gəncdir. Belə ki, onun beynəlxalq aləmdə ilk dəfə istifadəsi 1970-ci ildə Avstraliyanın immiqrasiya naziri kimi çalışan Kresbinin adı ilə bağlıdır.

Tolerantlıq bildiyimiz kimi, başqa xalqın fərdlərinə və şəxsiyyətlərinə, başqa dinə, irqə, dilə olan bir hörmət siyasətidir. Qeyd etmək lazımdır ki, öz dininə hörmət ilk öncə başqa dinə olan hörmət və etiqaddan başlayır.

Ümumiyyətlə multikultural və tolerant bir cəmiyyətin vətəndaşı öz adət-ənənəsini, milli-mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini, qorumaq, onların gündən-günə inkişaf etməsinə şərait yaratmaq və bu yolda daima cəhdlər göstərməyə borcludur.

Azərbaycan dünyada yalnız enerji resurslarının zənginliyiylə deyil, həm də, multikulturallığı, tolerantlığı, ölkəmizdə yaşayan bütün xalqlara olan hörmətini göstərməyiylə, humanizm prinsiplərini dəstəkləməyiylə tanınır.

Ölkəmizin həmişə Avropa və Asiya arasında körpü rolunu oynamağı tarix boyu burada müxtəlif mədəniyyətlər toplusunun yaranmasına da səbəb olmuşdur. Ümumiyyətlə qeyd etdiyimiz kimi multikultural və tolerant dəyərlər ölkəmizdə həmişə tarix boyu mövcud olmuş, ölkəmiz çoxmillətli, qonaqpərvər bir diyar kimi

tanınmışdır. Azərbaycanda həmişə tarixən birgə yaşayan, məskunlaşan xalqlar, cəmiyyətlər özlərini azad, firavan, müstəqil hiss etmişdir. Ona görə ki, özlərinə qarşı heç bir zaman əks münasibət, hüquqlarının tapdalanması, zorakılıq, diskriminasiya və s. bu kimi mənfi halları görməmiş, əksinə, müstəqil şəkildə öz milli-mənəvi dəyərlərini yaşadaraq gələcək nəsillərə çatdırmaq mühitində yaşamışlar.

Hazırda ərazilərimizdə məskunlaşan başqa xalqlardan olan nümayəndələr öz dilləri, etiqadları, inancları, ənənələrindən istifadə edir və özlərinə qarşı diqqət, qayğı və hörmət görürlər.

Tolerantlığın və multikulturalizm dəyərlərinin mövcud olmadığı ölkələrdə isə antisemitizmin, ksenofobiyanın, islamofobiyanın yaratdığı təhlükəli hallarla tez-tez rastlaşmaq mümkündür. Elə bunun nəticəsidir ki, bəşəriyyət tarixində müxtəlif xalqlar bir sıra fəlakətlərlə üzləşməyə məcbur qalmışlar. Nə qədər paradoksal səslənsə də Azərbaycan həm İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının, həm də Avropa Şurasının eyni zamanda tamhüquqlü üzvüdür və bu mənada o, ən nadir ölkələrdəndir.

Azərbaycan Respublikasının ümumi əhalisinin təxminən 10%-ni tatlar, ukraynalılar, gürcülər, udinlər, talışlar, ruslar, xınalıqlar, ermənilər və s. milli azlıq nümayəndələri təşkil etməkdədir. Adlarını sadaladığımız azsaylı xalqlar heç bir zaman ayrışmış, fərqliliyə məruz qalmamış, yerli əhaliylə eyni dərəcədə tam hüquqlu vətəndaş kimi müstəqil şəraitdə yaşamışlar. Onu da qeyd etmək vacibdir ki, bütün bu təbliğat işlərinin nəticələri Azərbaycanın sərhədləri hüdudlarından kənara çıxaraq bütün dünya xalqlarının diqqətinə çatdırılır.

Tolerantlıq mədəniyyətinin bünövrəsi uzun illər bundan öncə qoyulmuşdur. İndi isə hər ilin 16 noyabr tarixində bütün dünya Beynəlxalq Tolerantlıq Gününü qeyd edir. Bu tədbir ilk dəfə 1995-ci ildə UNESCO-nun 50 illiyi münasibətilə təsis edilmişdir, əsas məqsədi isə dünyadakı bütün etiqad nümayəndələrinin, fərqli xalq təmsilçilərinin bir-birinə hörmət etmək çağırışına əsaslanır. Bu əlamətdar tarixin yaranması üçün zərurət dünyanın müxtəlif ölkələrində dini, milli zəmində baş verən qarşıdurmaların artdıqdan sonra yaranmışdır. Təəssüf ki, müasir dövrümüzdə ən ağır həqiqətlərdən biri ondan ibarətdir ki, bütün insanlar digər xalqların mədəniyyətinə, etiqadlarına və başqa dəyərlərinə hörmət etmək vacibliyini pozitiv qarşılamır.

Nəticədə beynəlxalq toqquşmalar, siyasi savaşlar yarana bilər. Ölkəmiz Azərbaycan isə bu mənada bütün dünya ölkələrinə nümunə olacaq şəkildə qonaqpərvərliyi, bərabərhüquqluluğu tərənnüm edir. Torpaqlarımızda məskunlaşan etnosların həm bir-birinin, həm də yerli xalqın mənəvi və milli dəyərlərinə hörmətlə yanaşılması faktı danılmazdır. Ərazilərimizdə milli-mənəvi, dini, irqi zəmində baş verən savaşlar, toqquşmalar heç yerdə qeydə alınmamışdır. Yəni ki, Azərbaycanda tolerantlıq ənənəsinin, multikultural cəmiyyətin əsası hələ tarixi zamanlardan, qədim dövrlərdən qoyulub. Ölkəmiz tarixin ilk günlərindən, ilk dövrlərindən başlayaraq hər zaman digər, başqa xalqlara və dinlərə hörmət və izzətlə yanaşılıb. Bu mənada tolerantlığın Azərbaycan nümunəsi də bütün dünya üçün həmişə bariz nümunə olmaqdadır. Eyni münasibət getdikcə daha da inkişaf edərək bugünkü formanı almışdır. Xüsusilə, ölkəmiz müstəqillik əldə edəndən sonrakı dövrdə tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrinin dövlət siyasəti nəticəsində möhkəmlənməsi nəzərəçarpaq dərəcədədir. [3, s.56] Həmin dövrdə ulu öndər Heydər Əliyev ictimai-siyasi sabitliyi bərqərar etdikdən sonra ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunu artırmı, müxtəlif xalqların nümayəndələrinin Azərbaycanda əmin-amanlıq şəraitində yaşamasını yenidən təmin etmişdir. Eyni zamanda da təxirəsalınmaz tədbirlər nəticəsində ayrışeçkiliyə səbəb ola biləcək bütün mənfi qüvvələrin qarşısı alınmışdır.

1995-ci ildə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası milliyətindən asılı olmayaraq ərazimizdə yaşayan bütün insanların hüquqlarını təsbit etmiş oldu.

Son illər ərzində Azərbaycanın keçdiyi əzəmətli yol hər bir azərbaycanlı vətəndaşı qürurlandırır. Bu inkişaf yolunda yaranan multikulturalizmin Azərbaycan modeli və buradakı tolerantlıq prinsiplərinin nümunəsi bir sıra dövlətlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Daha bir nümunə üçün isə Ramazan ayı ərəfəsində təşkil edilən iftar süfrələrində burada məskunlaşan xristianların, buddistlərin, iudaistlərin, və digər icma nümayəndələrinin iştirak etməsini göstərmək olar. Başqa bir misal isə tez-tez müxtəlif dini etiqadların təmsilçilərinin də ölkəmizdə görüş keçirmələridir. Sevindirici hal kimi qeyd etmək olar ki,

Azərbaycan göstərilən 3 əsas din təmsilçilərinin mehriban şəraitdə bir araya gələ biləcəyi nadir ölkələrdəndir.

Prezidentimiz İlham Heydər oğlu Əliyevin qeyd edirdi: "Günümüzdə dünyada, beynəlxalq aləmdə tolerantlıq nümunəsi kimi göstərilən Azərbaycan sivilizasiyalararası, cəmiyyətlərarası dialoqun, beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyin, dostluq və mehribanlığın təmin olunması istiqamətində ardıcıl olaraq zəruri təşəbbüs və çağırışlarla çıxış edir. Son illər ərzində ölkəmizdə beynəlxalq humanitar forumların, çıxışların, seminarların, dünya dini liderlərinin sammitlərinin keçirilməsi, Beynəlxalq Tolerantlıq Gününün təmtəraqla, böyük məmnuniyyət hissi ilə ayrı-ayrı konfessiyaların təmsilçilərinin iştirakı ilə qeyd olunması, bəşəriyyəti, bütün aləmi, bütün dünyanı narahat edən global problemlər arasında birgə müzakirələrin aparılması bunun bariz nümunəsidir. Bu gün bir sıra ölkələrdə, bir sıra cəmiyyətlərdə şahidi olduğumuz mürəkkəb, qarışıq və çətin etno-siyasi proseslər, dinin siyasi nüfuzlara təsir edilməsi cəhdləri, radikalizm və ekstremizm siyasətinin artması göstərir ki, sülh, dostluq və əmin-amanlıq axtarışında olan dünyamızda, bəşəri aləmdə multikulturalizmin, tolerantlığın alternativini olmadığı kimi, müxtəlif dinlər, dini etiqadlar və məzhəblər arasında dostluq və dözümlülük münasibətlərinin də təbii ki, alternativini yoxdur". Bu mənada ölkəmizdəki tolerantlıq mühitinin inkişafının əsas məsuliyyəti Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin üzərinə düşür. O, ölkədə dini etiqad azadlığına nəzarət edir. Bu şəraitin yaradılması ilə Komitə dövlətlərarası qarşılıqlı dostluq, mehribanlıq, hörmət və tolerant mühitin formalaşmasına fəal şəkildə dəstək verərək, inkişafına xidmət etməkdədir.

Ölkəmizdə müxtəlif cəmiyyətlərin mehribanlıq, dostluq və bir-birinin xüsusiyyətlərinə qarşılıqlı hörmət şəraitində yaşaması həm tarixən, o cümlədən, müasir dövrümüzdə bizə məxsus ən böyük mənəvi dəyərlərimizdəndir, və bu nüfuz ictimai-siyasi sabitliyin qorunmasında öz mühüm rolunu oynayır. Azərbaycanın multikulturalizm və tolerantlıq modelinin inkişafı davam edərək

daha da yüksələcək, öz növbəsində ölkə inkişafına müsbət təsirini hər zaman göstərəcəkdir.

Ölkəmizin bir çox qlobal, beynəlxalq dərəcəli tədbirlərə ev sahibliyi etməsi, dövlət-din münasibətlərinin düzgün olaraq tənzimlənməsi, multikulturalizmin və tolerantlığın qorunub saxlanılması üçün atdığı addımlar bu sahədə görülən işlərin təbliği baxımından mühüm dərəcədə əhəmiyyətlidir. Günümüzün bütün müstəqil cəmiyyətlərini daha çox narahat edən, dini və milli, irqi ayrı-seçkilik, islamafobiya, antisemitizm, terrorçuluq, radikalizm, separatizm və. s kimi digər halların qarşısının alınmasında da, təbii ki, bu cür tədbirlərin əhəmiyyəti əvəzsiz və danılmazdır. [18, s.48]

Hər kəs bilir ki, dünyada baş verən toqquşmaların və bu toqquşmalar nəticəsində yaranan faciələrin əsas səbəbi tolerantlığın olmaması, anlaşılmazlıq, ayrı-seçkilikdir. Belə hadisələrin qarşısını almaq üçün alternativ üsullardan istifadə etmək gərəkdir. Bu, dialoqların aparılması, əməkdaşlıq yoludur, burada isə qarşılıqlı münasibətin qurulması, əməkdaşlığın baş tutması üçün əlverişli şəraitə, uyğun məkana ehtiyac yaranır. Multikulturalizm və tolerantlıq sahəsində özünü digər ölkələrə nümunə kimi göstərməyi bacaran Azərbaycan belə yerlərdəndir.

Qeyd olunan beynəlxalq tədbirlər Prezident İlham Əliyevin uğurlu siyasətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Başqa sözlə, bu tədbirlər tolerantlığın və etnomədəni müxtəlifliyin, fərqliliyin qorunub saxlanılması, ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılması, mədəniyyətlərarası münasibətin genişlənməsi, tolerantlığın təşviqi və əsasıdır.

Onu da qeyd etməliyəm ki, illər ərzində ölkəmizdə görülən qlobal, beynəlxalq səviyyəli işlərin nəticəsidir ki, ölkəmiz dünya mədəniyyətlərinin inteqrasiyasına qoşula bilmişdir.

Ölkəmizdə isə multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinin yüksələn xəttlə inkişafını bir daha sübut edən amillərdən biri xalqın həyat tərzini və dövlət siyasətini olmuşdur. Belə bir siyasətin ölkəmizdə yenilənməsi birbaşa ulu öndər H. Əliyevin adı ilə əlaqəlidir.

Azərbaycanın beynəlxalq müstəvidə apardığı siyasətlərdən biri də dünyada mədəniyyətlər, cəmiyyətlər, sivilizasiyalararası dialoqun düzgün şəkildə təşviqi və təbliğidir. Bu mənada ölkəmiz bir sıra istiqamətdə uğurlara imzasını atmışdır. "Bakı Prosesi" layihəsi də Prezidentin təşəbbüsü ilə növbəti uğurla həyata keçirilən layihələrdəndir. Layihənin tərkib hissəsi olaraq 2008-ci ildən etibarən ölkəmizdə davamlı olaraq beynəlxalq konfranslar, görüşlər, dialoqlar və əməkdaşlığın qurulması üçün müxtəlif tədbirlər reallaşdırılmaqdadır. Bu da Azərbaycanın tolerantlıq prinsiplərinin, multikulturalizminin həm daxili, həm xarici sferada əldə etdiyi uğurları işıqlandırır. Keçən il bu layihənin 13 illiyinə həsr olunmuş təmtəraqlı tədbirin ümumilikdə dünya inkişafı üçün nə qədər önəmli olduğu ictimaiyyətin nəzərinə çatdırılmış oldu.

Belə silsiləli tədbirlərin təşkil edilməsində Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi böyük rol oynayır. Ümumiyyətlə mərkəzin yaradılmasının əsas məqsədi kimi Bu Mərkəz bu günə qədər ölkəmizin tolerantlıq ənənələrinin və multikultural dəyərlərimizin müxtəlif layihələr çərçivəsində dünya ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırmaqdan ibarətdir. Bu fəaliyyət mərkəzin ölkə üzrə bir sıra filialları tərəfindən həyata keçirilməkdədir.

Bugün Azərbaycanda tolerantlıq və multikulturalizm siyasətlərinin düzgün şəkildə həyata keçməsinin başlıca göstəricisi ölkəmizin dünyada etnik-dəyərlərin anlayışla qarşılandığı bir məkan kimi tanınmasıdır.

2.3. Eksperimentin təşkili, aparılması və nəticələri.

Eksperiment aparılması zamanı tələbələrə verilən tapşırıqların əsas məqsədi multikulturalizm və tolerantlıq məsələlərinin öyrənilməsi, müntəzəm dərs izah edilməsi zamanı nəzərdə tutulan fəaliyyətlərin tipologiyasını mənimsətməkdir. Dərs zamanı aşağıdakı tələblər əhatə edilir:

- Tapşırıqlar multikulturalizm və tolerantlıq meyarları əsasında seçilmişdir.

- Tapşırıqlar tələbələrin yaşlarına, maraqlarına uyğun tərtib edilmişdir.
- Tapşırıqlar tələbələrin multikulturalizm, tolerantlıq meyarlarına və təcrübələrinə əsaslanır.
- Tələbələrə tolerantlıq, multikulturalizm, dostluq dəyərlərinin təhlil olunması, onları aşılamağın yolları öyrədilir.
- Müxtəlif mədəni mənşəli insanların ünsiyyət qurma yollarının əhəmiyyətinə diqqət yetirmələri üçün tələbələr istiqamətləndirilir.
- Tələbələr praktikada multikultural dəyərlərlə təchiz olunur.
- Tələbələr müşahidə, şərh və tənqidi tolerantlıq bacarıqlarını inkişaf etdirirlər.
- Tapşırıqların çətinlik səviyyəsi müəllimlər tərəfindən tələbə səviyyəsinə və kursun mövzularına uyğun olaraq izlənilir və tətbiq olunur.
- Əməkdaşlığı idarə etmək bacarığı aşılır.
- Tələbələri multikulturalist qarşıdurmaları və anlaşılmazlıqları idarə etmək üçün strategiyalar hazırlamağa vadar edir.

Tapşırıqlar ümumiyyətlə tələbələrin ehtiyac və maraqlarını nəzərə alaraq müxtəlif məzmunlara uyğun olaraq hazırlanmışdır. Bundan əlavə, multikulturalizm, tolerantlıq, dostluq, düzgün əlaqə, düzgün ünsiyyət və s. kimi dəyərlərin qorunması və tələbələrə aşılması məhz müəyyən tədbirlər və praktiki məsələlər baxımından çox önəmlidir. Buna görə də, tələbələrə multikulturalizm dəyərləri aşılamaqdan başqa, bu tapşırıqlar həmçinin mədəniyyətlərarası ünsiyyət qabiliyyətinin amillərini əhatə edir ki, bu da xarici dilin tədrisi və öyrənilməsi prosesində tələbələrin multikulturalizm dəyərlərinin və tolerantlıq ənənələrinin ingilis dilində müzakirəsi əsasında baş verir.

Dissertasiya işi araşdırmasının iştirakçıları Azərbaycan Dillər Univeritetində 122B qrupunda təhsil alan tələbələrindən təşkil edilmişdir. Pandemiya səbəbindən universitetdən lazımi icazə və təsdiq aldıqdan sonra, tələbələri verilən mövzu ilə əlaqədar istiqamətləndirdikdən sonra tapşırıqın yerinə yetirilməsi istənilmişdir. Verilən hər tapşırıq üçün vaxt orta hesabla 45 dəqiqə

təşkil etmişdir.

Təsviri araşdırma tipindən olan bu araşdırmalarda təhlil metodundan istifadə edilmişdir.

İlk 3 tapşırığın iştirakçılarının ingilis dili səviyyəsi orta danışıq dili - Intermediate (B2), sonuncu tapşırığın iştirakçılarının səviyyəsi isə orta danışıq dili Intermediate (B1) olaraq müəyyənləşdirilmişdir.

ADU-da Tələblərə ingilis dilini tədris edən Səlimova Nərgiz Səməd qızının köməkliyi ilə tələbələr “The friendliest city” mövzusunda uyğun təşkil edilmiş tapşırığın öhdəsindən səmərəli şəkildə gəldilər.

Hər bir tapşırıq aşağıdakı kimi qurulmuşdur:

1. Fəaliyyət növü
2. Mövzu
3. Məqsəd
4. Tədris vasitələri
5. Təşkilat
6. Qiymətləndirmə

Tapşırıq №1

Tələbə sayı 15

1. Fəaliyyət növü: fərdi
2. Mövzu: multikultural sinifdə ünsiyyət, dostluq münasibətinin qurulması
3. Məqsədlər: a) ingilis dilində multukulturalizm anlayışını araşdırmaq b) Onun əsas komponentləri haqqında fikirlər inkişaf etdirmək c) müvafiq terminləri (assimilyasiya, izolyasiya, inteqrasiya, miqrasiya və s.) toplamaq d) sinifdə multikultural abu-hava yaratmaq
4. Tədris vasitələri: dərsliklər, yazı taxtası, audio material və mövzu ilə bağlı digər autentik materiallar.
5. Təşkilat:

- Tələbələr lövhəyə idrak xəritəsi çəkərək boş yerlərə multikulturalizm dəyərlərindən olan uyğun sözlər və ya bu terminlə bağlı ifadələr (kindness, hospitability, assimilate,...) yerləşdirdikdən sonra audio materialı lövhədəki sözlərə aid edirlər

- Müəllim tələbələrlə dostluq anlayışını müzakirə etmək məqsədilə suallar verir: Sənin üçün multikulturalizm və dostluq nədir? Dostluq dəyərlərini formalaşdıran nədir? Sınıfdə xarici tələbə ilə münasibət necə qurulmalıdır?

- Müəllim tələbələrdən dərsləkdəki mətni oxumağı, multukulturalizmin tərfi nümunəsinə baxmalarını, naməlum sözləri seçməyi və qarşılıqlı fikir mübadiləsi etməyi xahiş edir.

- Müəllim tələbələrə multukulturalizmin, tolerantlığın necə inkişaf etdiyini və davranışlarda necə əks olunduğunu daha yaxşı bilmələrinə kömək etmək üçün təriflərdən istifadə edir.

- Müəllim tələbələri bu anlayışları nəzərə almağa və eyni zamanda açıq və tolerant olmağa təşviq edir.

6. Qiymətləndirmə: Multikulturalizm və tolerantlıq fərqli insanlar üçün fərqli şeylər ifadə edə bilər. Qiymətləndirmə, tələbələrin aşağıdakı suallara ingiliscə dolğun və ətraflı cavab vermələrindən asılı olaraq aparılır.

- Tolerantlıq nədir? Multikulturalizm nədir?
- Hansı ölkələr hansı multikultural dəyərlərə malikdir?
- Multikulturalizm və tolerantlıq ənənələrinə nəyi aid etmək olar?

Tapşırıq № 2

1. Fəaliyyət növü: Kollektiv
2. Mövzu: “The friendliest city” (“ən mehriban şəhər”)
3. Məqsədlər: Multikulturalizm dəyərlərinə və mövzuya uyğun olaraq “mehriban şəhərlərin” müəyyənləşdirilməsi yollarını təhlil etmək
4. Tədris vasitələri: Dərsləklər, məqalələr
5. Təşkilat: Müəllim tələbələri 2 nəfərdən ibarət qruplara ayıraraq müxtəlif ölkələrin şəhərlərindəki multikultural vəziyyəti araşdırmağı xahiş edir. Hər bir qrupa

ölkəyə xas əvvəllər iştirakçı tələbələrə məlum olmayan mədəniyyətlərdən xəbər verməsi tapşırılır. Qruplar aşağıdakı suallara cavab tapırlar:

- Ölkənin multikulturalizm dəyərləri hansılardır?
- Multikulturalizm həmin ölkənin şəhərlərinə necə təzahür edir?
- Ölkənin və ya onun şəhərinin dostluq əlaqələri yaratdığı digər şəhər və ya ölkələr hansılardır?

Daha sonra müəllim, qruplardan sual mübadiləsi aparmağı xahiş edir. Növbəti mərhələdə isə tapşırığın nəticələri təhlil edilərək, tələbələrin multikulturalizm məlumatlılıqları artırılır və dostluq anlayışları möhkəmləndirilir.

6. Qiymətləndirmə: Müəllim tələbələrin bacarıqlarını və tapşırığın nəticələrini görmək üçün suallar verir. Məsələn:

- Mehriban, dost, “qardaşlaşmış” şəhərlərin müəyyən edilməsi üçün necə bir təhlil aparılır?
- Ölkə və ya şəhərlərin multikulturalizm, tolerantlıq və dostluq əlaqələri necə təşkil edilir?

Sonda isə qrup tələblərinin dərstdə iştirak aktivliyi, ingilis dilində fikrini sərbəst ifadə etmə, tapşırığı düzgün anlayıb yerinə yetirmə və s. bu kimi bacarıqlarına əsasən qiymətləndirilmə üzrə balları verilmişdir. Həmin ballar isə aşağıda öz əksini tapmışdır:

Cədvəl 1.

Tələbələrin qiymətləndirilmə üzrə balları

Qrup adı	Tələbənin adı soyadı	Qiymətləndirilmə balı
122B	Tahirli Aydan Qara	8
122B	Qasımova Aydan Vasif	7
122B	Rəsulova Zivər Nahid	9
122B	Ramazanlı Ləman Nadir	7
122B	Quliyeva Lamiyə Taleh	9
122B	Əhmədli Nigar Şüküran	8

122B	Ağazadə Şəbnəm Museyib	10
122B	Bayramova Aysel Elşən	7
122B	Həsənli Asiya Ramil	8
122B	Guseinova Sona	10
122B	Əliyeva Fidan Elxan	8
122B	İsmayılzadə Nərmin Habil	9
122B	İsgəndərli Nigar Rauf	6
122B	İsayeva Əminə Əfqan	8
122B	Kərimli Kəmalə Rövşən	7

2005ci ildə Yaponiyanın Osaka şəhərinin Toyonaka əyalətində yerləşən Osaka Universitetinin “Business English” dərəcəsi təqdim edirəm.

Tapşırıq № 3

Tələbə sayı: 10

Yaş qrupu: 45-70

1. Fəaliyyət növü: fərdi
2. Mövzu: müxtəlif ölkə mədəniyyətlərinin, adət-ənənələrinin öyrənilməsi
3. Məqsədlər: a) hədəf ölkələr haqda araşdırma aparmaq b) onları milli adətlərlə qarşılaşdırmaq c) yeni sözlərdən istifadəyə fikir vermək d) fərdlərin hədəf ölkələr barədə bir-birini məlumatlandırmağı təmin etmək
4. Tədris vasitələri: internetə çıxış və proyektor
5. Təşkilat:
 - Hər bir tələbə seçilmiş ölkə haqda araşdırma aparır;
 - Ölkənin ən məşhur adətlərini slaydlara yığaraq daha anlaşılıqlı olması üçün müvafiq şəkillər əlavə edir.
 - Həmin adətlərin milli adətlərlə qarşılaşdırılması tapşırığı verilir.

- Hər bir tələbənin təqdimatından sonra əldə olunan biliklər sual-cavabla möhkəmləndirilir.

6. Qiymətləndirmə:

- Hədəf ölkələr ilə milli ölkənin adətləri arasında oxşar və fərqli cəhətlər? tipli suallara dolğun cavab verənlərin yüksək qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

2005ci ildə Yaponiyanın Osaka şəhərinin Toyonaka əyalətində yerləşən orta məktəbin 5-ci sinfində aparılan təcrübəni təqdim edirəm.

Tapşırıq № 4

Tələbə sayı: 20

Yaş qrupu: 8-12

1. Fəaliyyət növü: fərdi
2. Mövzu: müxtəlif ölkələrin gəzməli-görməli yerləri
3. Məqsədlər: a) hədəf ölkələr haqda araşdırma aparmaq b) orada olan məşhur yerləri (muzey, teatr, park və s.) tanımaq c) yeni sözlərdən istifadəyə fikir vermək d) fərdlərin hədəf ölkələr barədə bir-birini məlumatlandırmağı təmin etmək

4. Tədris vasitələri: internetə çıxış, mövzu ilə bağlı autentik materiallar

5. Təşkilat:

- Hər bir tələbə seçilmiş ölkə haqda araşdırma aparır (Azərbaycan, Yaponiya, Türkiyə, Misir, İtaliya);

- Ölkənin ən məşhur görməli yerləri haqda məlumat hazırlayır;

- Başqa ölkədən olan dostunu hədəf ölkəyə dəvət etmək üçün yazılı şəkildə məktub hazırlayır;

6. Qiymətləndirmə:

Məktubda mövzuyla bağlı fikrini ətraflı izah edən tələbələrin yüksək qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdu.

NƏTİCƏ

“İngilis dilinin tədrisi zamanında multikulturalizmin tələbələrə aşılması yolları” adlı dissertasiya işi iki fəsil və 4 yarım fəsildə təqdim olunub.

Multikulturalizmin Azərbaycan və dünyada tutduğu yeri müəyyənləşdirdikdən sonra dissertasiyada xüsusi yer ingilis dili dərslərində multikulturalizmin aşılması yollarına ayrılmışdır. Burada göstərilir ki, multikulturalizmin tətbiqi çərçivəsində öyrədilən dilin tələbələrdə səlis və dəqiq istifadə edilməsinə (fluency and accuracy), eyni zamanda fərqli mədəni şəxsiyyətlərə, sosial dəyərlərə, davranışlara sahib insanlarla dialoqa girilməsinə çalışılmalıdır. Bu dissertasiya işində ingilis dilinin tədrisində tələbələrə multikultural dəyərləri aşılarkən Mədəniyyətlərarası Kommunikativ Səriştənin (MKS) inkişafı yollarının tədqiqi, bu yolla müəllimlərin məqsədlərinə necə nail olduqları, mədəni fərqlər arasında ünsiyyət qurma qabiliyyətinin necə qiymətləndirilməsi mövzularına toxunulur.

Nəticə olaraq həmçinin qeyd olunmalıdır ki, ingilis dili dərslərində multikulturalizm nəzəriyyəsinin tətbiqi Azərbaycandakı mənəvi fərqliliklərin tənzimlənməsi, stabil vəziyyətə gətirilməsi, ümumiyyətlə, multikultural vəziyyətin inkişafını təmin etməklə yanaşı gələcək multikultural hadisələrə, dəyişikliklərə müsbət təsir etmək iqtidarına da malikdir.

Multikultural, tolerant cəmiyyətlərdə uzlaşma və sabillik prinsiplərinin yerinə yetirilməsində, onun düzgün şəkildə reallaşdırılmasında, təhsildə mənəvi dəyərlərin, etnik-mədəni xüsusiyyətlərin təzahürü və qorunmasında multikulturalizmi tədris və təbliğ edən müəllimlərin üzərinə böyük məsuliyyət və ya “yük” düşməkdədir. Bu insanlara qısaca “multikultural müəllim” adını vermişlər.

Multikulturalizmi təbliğ edən müəllim mədəniyyətin, bəşəri aləmin önəmli anlayan, onun əhəmiyyətini dərk edən, öz peşə fəaliyyətində əsas olan mədəni dəyərlərə, multikulturalizm, tolerantlıq, dialoq, düzgün qurulan ünsiyyət

və əməkdaşlıq prinsiplərinə əsaslanan, tarixi irsə və mədəni müxtəlifliklərə ehtiyatla və hörmətlə yanaşan insandır. Mədəni plüralizmi qəbul edərək aktiv şəkildə onu dəstəkləyən, milli-mədəni, mənəvi müxtəlifliyi, fərqliliyi qorumağa çalışır, həmçinin bütün tələbələrə multikulturalizmin məqsədlərini, mahiyyətlərini və vəzifələrini mənimsətmək imkanına, onların multikultural şəxsiyyətinin formalaşdırma funksiyasına malik olmalıdır. Eyni xüsusiyyətlər müvafiq olaraq ingilis dilini tədris edən və məqsədi multikulturalizmi təbliğ etmək olan istənilən təlimçiyə aiddir.

Multikulturalizmin tədrisdə aşılınması birbaşa xarici dil səriştəsinin yüksəldilməsi, eləcə də digər mədəniyyətlərarası əməkdaşlığın inkişafı üçün vacib olan digər bilik və bacarıqların (ünsiyyət bacarıqları, güzəştəgetmə bacarığı və s.) mənimsənilməsi ilə əlaqədardır. Bu tədrisin ilkin şərtləri müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə əməkdaşlıq, mədəni plüralizm, akademik cəmiyyətin iştirakçılarının mənsub olduğu mədəniyyətlərin fərqlilliyini qəbul etmək və s.dir.

Mövzu ilə bağlı tədqiqat işinin nəzəri və metodiki tərəfləri əsasında eksperiment təşkil edilmişdir. Dərslərin tərtibatı, hansı üsulların tətbiq edilməsi ilə birinci, yəni müşahidə mərhələsində tanış olduq. Dərs zamanı həm dərslik, həm də əlavə autentik materiallardan istifadə olundu.

Tələbələrin multikulturalizm kontekstində təlimə, ingilis dilinə münasibətinin nəzərə alınması şərtilə müvafiq tapşırıqlar yerinə yetirilməsi prosesi müşahidə edildi.

Eksperimentin keçirilməsi növbəti, yəni ikinci mərhələdə baş tutdu. Əsas məqsəd kimi ingilis dili öyrənənlərdə multikulturalizmin, tolerantlığın və əlaqədar bilik və bacarıqlar toplusunun formalaşdırılması hədəflənmişdi. Bununla bağlı öncədən müəyyən edilmiş tapşırıqlar tətbiq edildi.

İstifadə olunan tapşırıqlar əsasən dissertasiyada təsvir olunmuş MKY metodunun əsasında hazırlanmış və ingilis dilində multikulturalizmin tələbələr tərəfindən qavranılması və inkişafına yönəlmişdir.

İkinci mərhələdə həm də eksperimenti tətbiq etdiyimiz mövzu üzrə

tədrisdə ingilis dili müəlliminin səriştəsi qiymətləndirildi.

Həmçinin sorğu (test) vasitəsilə aparılan müşahidə nəticəsində bəlli olmuşdur ki, ingilis dili dərsləri tədris edən ADU müəllimlərinin multikultural dəyərləri aşılama bacarıqları ümumiyyətlə yaxşı kimi qiymətləndirilmişdir. Digər sorğunun (test) nəticələri göstərir ki, müəllim heyətinin ingilis dili tədrisi texnikası üzrə mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştəyə əsaslanan bilik və bacarıqları yaxşı səviyyədədir.

Son olaraq eksperiment, multikulturalizm biliklərinin qrup tərəfindən yaxşı mənimsənildiyini, tolerantlıq ənənələrinə dair yanaşmanın təlim prosesində istifadə edilməsinin səmərəli olduğunu önə çıxartdı.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.

Azərbaycan dilində

1. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (15 may, 2014-cü il), <https://e-qanun.az/framework/27679>
2. Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumun rəsmi açılış mərasimində İlham Əliyevin çıxışı, 2014, <https://bakuforum.az/az/speech-by-president-of-azerbaijan-mr-ilham-aliyev/?fid=524>
3. Əliyev H., Müstəqillik yolu, Azərbaycan Universiteti, Bakı, 1997, 136 s.
4. Abdullayev K, Azərbaycanda Multikulturalizm, “Apostroff” mətbəəsi, 2016, 503 s.
5. Seyidbəyli M., Həbibbəyli İ., Azərbaycançılıq İdeologiyası: Ənənə Və Müasirlik, "Elm və təhsil", Bakı-2019, 468 s.
6. Hacıyev N., Cəfərova E., Məmmədov İ., Multikulturalizmə Giriş, Mütərcim Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəz, Bakı, 2018, 371 s.
7. Həbibbəyli Ə., Geosiyasi Reallıqlar Və Multikultural Dəyərlər, "Elm və təhsil", Bakı-2017, 159 s.
8. M.Kazımoğlu, Ramazanova A., Azsayılı Xalqların Folkloru, Elm və təhsil, Bakı, 2017, 195 s.
9. Niftiyev N., Mətbuatda Multikulturalizm (Azərbaycan və dünya təcrübəsi), Bakı, 2017, 248 s.
10. Abbasbəyli A., Nəcəfov E., Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsi, Mütərcim, 2007, 206 s.
11. Həsənov Ə., Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti, Azərbaycan Nəşriyyatı, Bakı, 2005, 631 s.
12. Mehdiyev R., Modernləşmə xətti yenə də gündəlikdədir, “Şərq-Qərb” mətbəəsi, Bakı, 2008, 224 s.
13. Mehdiyev R. Qloballaşma dövrünün tələbləri, “Şərq-Qərb” mətbəəsi, Bakı, 2005, 463 s.

14. Müəlliflər Kollektivi, Azərbaycan tarixi yeddi cildə, İkinci cild, “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 2007, 608 s.

15. Əhməd Ə., XII - XV Əsrlərdə Azərbaycanın Mənəvi Mədəniyyəti (tarixi etnoqrafik araşdırma), “Elm” nəşriyyatı, Bakı, 2012

16. Cahangirov F., Dil və Mədəniyyət. Bakı, 2019, 167 s.

17. M.Hacıyeva, N.Alısova, Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir (metodik tövsiyələr), 2016, 59 s.

18. İbrahimov Ə., Azərbaycançılıq İdeyasının Konseptual Aspektləri, «Avropa» nəşriyyat, Bakı, 2016, 179 s.

Rus dilində

19. Иманов К., Об азербайджанской модели мультикультурализма (на основе данных об идентичности), Баку – 2016, стр.3

20. Иманов К., Заметки О Мультикультурализме, Баку – 2016, стр.19

21. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру. Москва, Логос, 2003, 350 стр.

22. Платошина В.В., Некрасова Н.А., Некрасов С.И., Американский мультикультурализм, Издательство: Академия Естествознания, Москва, 2011, 321 стр.

23. Старовойтов Д.А., Канадский мультикультурализм, Главный опыт социализации индонезийских иммигрантов, Москва, 2014, 270 стр.

24. Ницше Ф. Собрание сочинений, 2-ой том, Издательство Мысль, Москва, 1997, 829 стр.

25. Гринин Л.Е. Глобализация и национальный суверенитет, История и современность, 3. Глобализация и прогресс, Москва, 2005, 240 стр.

26. Бабич И.Л., Родионова О.В., Теория и практика мультикультурализма, Институт этнологии и антропологии РАН, Москва, 2019, 49 стр.

İngilis dilində

27. Sirodeeva A. Polycultural Education, Myros, Moscow, 2001, 200p.

28. Starkova D. Ways to overcome the difficulties of intercultural communication in the framework of activities according to Global Concept, New

word in methodology: material from scientific-practical conference, Ekaterenbourg, 2020, p.109-116

29. Banks J., *Approaches to Multicultural Curriculum Reform*, Multicultural education: issues and perspectives, Boston, Allyn and Bacon, 2001, p.225-246

30. Nizamova L. R., *Russian and Western interpretations of multiculturalism*, sociological research, ISSN: 0132-1625 Kazan, 2009, 89 p.

31. Ulrich B., *What is globalization?* ISBN 5-89826-109-5, Progress Tradition, Moscow, 2001, 304 p.

32. T.Tran, *Intercultural Communicative Language Teaching for EFL Learners*, Nakhon Ratchasima: Suranaree University of Technology, 2015, 320 p.

33. Howard G., *We Can't Teach What We Don't Know: White Teachers, Multiracial Schools (Multicultural Education Series) 2nd Edition*, Teachers College Press, 2006, 172 p.

34. M.Craft, *Teaching in a Multicultural Society, The Task for Teacher Education*, Routledge, 2018, 204 p.

35. Fantini, A., *Developing intercultural competence*, World Learning, Brattleboro Vermont USA, 2000, 220p.

36. Bennett C., *Genres of Research in Multicultural Education*, *Review of Educational Research*, 2001, Vol. 60, page(s): 170-218

37. James A., *Thriving in the Multicultural Classroom: Principles and Practices for Effective Teaching*, Teachers College Press, 2003, 240 p.

38. Samy Alim H., *Culturally Sustaining Pedagogies: Teaching and Learning for Justice in a Changing World (Language and Literacy Series)*, Teachers College Press, 2017, 304 p.

39. Gaede S.D. *When tolerance is no virtue: Political correctness, multiculturalism and the fitire of the truth and justice*, Intervarsity Pr., 1994, 119 p.

40. Usó-Juan E., Martinez-Flor A., *Current Trends in the Development and Teaching of the Four Language Skills*, Mouton de Gruyter, Berlin, 2006, 360p.

41. Savignon S.J., *Communicative Language Teaching Linguistic Theory and Classroom Practice*, Eric, 1976, 288p.

42. Byram, M., Morgan, C. and Colleagues., Teaching and Learning Language and Culture, Great Britain, 1994, 250p.

43. Canale, M., & Swain, M., Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1980, p.4-47

44. Chomsky, Noam, Aspects of the theory of syntax, Cambridge, 1965, Press, p.5-35

45. Deardorff, D. K., Implementing intercultural competence assessment., USA, 2009, Sage Publications, Inc., p.2-52

46. Hymes, Dell H., "Two types of linguistic relativity". In Bright, W. Sociolinguistics. The Hague, 1966, 280p.